

BARBARA PRZYBYSZEWSKA-JARMIŃSKA
 INSTYTUT SZTUKI, POLSKA AKADEMIA NAUK

LESZEK JARMIŃSKI
 WARSZAWA

HYMN OMNI DIE DIC MARIAE
 W KONTEKŚCIE ZABIEGÓW Z POCZĄTKÓW XVII WIEKU
 O KANONIZACJĘ KAZIMIERZA JAGIELLOŃCZYKA

W ogromnej literaturze poświęconej królewiczowi Kazimierzowi Jagiellończykowi (1458–84), jaka powstawała od XVI w. do naszych czasów, przedstawiane są różne wersje dziejów jego kanonizacji¹. Obecnie wiadomo, że choć papież Leon X (zm. 1 XII 1521 r.) rozpoczął w 1517 r. proces kanonizacyjny i wysłał najpierw w tej sprawie do Wilna w roku 1518 arcybiskupa Jana Łaskiego, a uznawszy przesłane przez niego dokumenty za niewystarczające, w 1519 r. w tej samej sprawie delegował do Wilna swojego nuncjusza Zaccarię Ferreriego (który przebywał w Królestwie Polskim i w Wielkim Księstwie Litewskim w l. 1520–21), do zakończenia procesu za pontyfikatu tego papieża nie doszło². Nie było zatem żadnej bulli papieskiej rzekomo wręczonej Erazmowi Ciołkowi i zaginionej po jego śmierci (9 IX 1522 r. w Rzymie)³. Co więcej, akta procesowe nie zostały zniszczone podczas „sacco di Roma” w 1527 r.,

- 1 Przeglądu przedstawianych w piśmiennictwie opinii na ten temat dokonał Henryk Damian Wojtyska, „Początki kultu i procesy kanonizacyjne św. Kazimierza”, *Analecta Cracoviensia* 16 (1984), s. 187–193.
- 2 Zob. np.: Florian Niewiero, „Dzieje kultu św. Kazimierza w kraju i za granicą”, *Nasza Przeszłość* 32 (1970), s. 80–83; H.D. Wojtyska, „Początki kultu”, s. 220–221; Roman Mazurkiewicz, „Zapomniane polonicum w zbiorach Biblioteki Watykańskiej”, <http://staropolska.pl/sredniowiecze/opracowania/Polonicum.html>, dostęp 27 V 2022.
- 3 O której pisał Grzegorz Świącicki we wprowadzeniu do *Theatrum Sancti Casimiri*, Vilnae [1604], s. 64; w XX w. m.in.: F. Niewiero, „Dzieje kultu”, s. 86; Marceli Kosman, *Drogi zaniku pogaństwa u Bałtów*, Warszawa 1976, s. 148–152, i wielu innych, a w XXI w. Maria Wichowa, „Stanisława Grochowskiego Modlitwa Kazimierza ś[więtego], królewica polskiego, łacińskim rytmem przez tegoż Świącickiego napisana i takimiż na polskie przetłumaczona – dzieje i charakterystyka utworu, edycja krytyczna”, *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum* 2 (31) (2020), s. 90.

jak często pisano, a nawet dotąd się pisze⁴, ponieważ ich w Rzymie nie było. Dalsze zabiegi o przeprowadzenie kanonizacji królewicza podejmował król Zygmunt Stary w następnych latach⁵. Co prawda umieszczono św. Kazimierza w edycji martyrologium rzymskiego, poczynając od 1583 r.⁶, ale zrobiono to przez niedopatrzenie i bezpodstawnie, na co zwrócił uwagę Germanico Malaspina, nuncjusz papieski w Polsce, w liście do Cinzia Aldobrandiniego (nepota i sekretarza papieża Klemensa VIII) z 6 III 1593 roku. Co szczególnie istotne, nuncjusz poinformował w swoim liście, powołując się na z pewnością kompetentnego w tej sprawie kardynała Jerzego Radziwiłła, biskupa wileńskiego w l. 1579–91, że dokumentacja procesowa jeszcze w 1593 r. znajdowała się w Wilnie⁷. Nie bez przyczyny Piotr Skarga nie zamieścił biogramu św. Kazimierza w swoich *Żywotach świętych*, publikując je po raz pierwszy w roku 1579, ani też w kolejnych pięciu wydaniach z XVI i początków XVII wieku. Uczynił to dopiero w ostatniej edycji opublikowanej za jego życia, z 1610 r., i to nie w zasadniczym tekście, ale w przydatkach do niego⁸. Jest znamienne, że w tekście tym zwraca uwagę na szczególną rolę Zygmunta III w krzewieniu kultu jego krewnego, królewicza Kazimierza, pisząc, że król Zygmunt „się w nim [w św. Kazimierzu] jako w swej krwi trzeciego pokolenia barzo zakochał i na syna swego wtórego [Jana Kazimierza, ur. w 1609 r.] jego imię włożył”⁹.

4 Zob. na przykład: F. Niewiero, „Dzieje kultu”, s. 78, 86; H.D. Wojtyśka, „Początki kultu”, s. 221–222; Józef Swastek, „Kazimierz św.”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 1276.

5 H.D. Wojtyśka, „Początki kultu”, s. 220–225.

6 Zob.: *Martyrologium Romanum ad novam kalendarii rationem et ecclesiasticae historiae veritatem restitutum, Gregorii XIII pont. max. iussu editum*, Romae: ex typographia Dominici Basae, 1583, s. 39, a także Venetiis: apud Ioannem Baptistam Sessam, 1583, s. 38.

7 Rzym, Archivio Apostolico Vaticano, Fondo Borghese III 66 CD, k. 65v: Germanico Malaspina, biskup San Severo, do Cinzia Aldobrandiniego, „Di Varsovia 6 III 1593”: „Con questa occasione mi par di far sapere a Vostra Signoria Illustrissima come nel martirologio è scritto che ‘I re [sic!] Casimiro fu canonizzato ai 4 di marzo da Leone Decimo, il che m’ha affermato il signor cardinale Radzivil esser errore, perché non fu canonizzato altrimenti, ma si fece solo il processo, il quale si ritrova ancora in Vilna” („Przy tej okazji chciałbym poinformować Waszą Dostojność, że w martyrologium zapisano, iż król [sic!] Kazimierz był kanonizowany 4 marca przez Leona X, co, jak mnie upewnił kardynał Radziwiłł, jest błędem, ponieważ nie był w ogóle kanonizowany, a tylko przeprowadzono proces, który [tj. dokumentacja procesu] znajduje się jeszcze w Wilnie”, obcojęzyczne cytaty w artykule, o ile nie podano inaczej, w przekł. Leszka Jarminińskiego). List ten został wydany z błędami, w tym z błędną sygnaturą w: *Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto istorijos šaltiniai / Casimiriana, fontes vitae et cultus S. Casimiri*, wyd. Mintautas Čiurinskas, Vilnius 2003 (= Fontes Ecclesiastici Historiae Lithuaniae 13), s. 210. Na ten temat szczegółowo Paolo Rabikauskas, „Casimiro”, w: *Bibliotheca Sanctorum*, t. 3, Roma 1998, kol. 900. Innego zdania był H.D. Wojtyśka („Początki kultu”, s. 222), który, odnosząc się do fragmentu listu Malaspiny, nie zawierającego informacji, że źródłem wiedzy nuncjusza był niegdysiejszy biskup wileński kardynał Jerzy Radziwiłł, suponował, iż pisząc list z Warszawy, Malaspina nie wiedział dobrze, co się znajduje w Wilnie.

8 Jan Okoń, „Ks. Piotr Skarga jako promotor kultu św. Kazimierza”, *Senoji Lietuvos Literatūra* 35–36 (2013), s. 234.

9 Piotr Skarga, *Żywoty świętych Starego i Nowego Zakonu, na każdy dzień przez cały rok*, Kraków: w Drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, 1610, s. 1162. Warto przypomnieć, że pokrewieństwo Zygmunta III z królewiczem zostało podkreślone i upamiętnione przez jego syna Władysława w łacińskiej

Zygmunt III Waza, Jagiellończyk po kądzieli, syn Jana III Wazy i Katarzyny Jagiellonki, król Polski i wielki książę litewski, panujący w l. 1587–1632, już jako kandydat do elekcyjnej korony podkreślał swoje pokrewieństwo z Jagiellonami¹⁰. Dla podniesienia znaczenia tego rodu, a więc i pozycji Zygmunta III wśród innych europejskich władców, z pewnością bardzo istotne było posiadanie wśród krewnych osoby uznawanej przez katolicki Kościół powszechny za świętą. Równocześnie na świętym patronie zależało hierarchii rzymskokatolickiej i magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego. W tym wypadku król miał więc bardzo zainteresowanych w doprowadzeniu do faktycznej kanonizacji królewicza Kazimierza Jagiellończyka sprzymierzeńców.

We wczesnych latach panowania Zygmunta III w Rzeczypospolitej kult św. Kazimierza miał charakter lokalny i nie był bardzo rozwinięty¹¹, a hymn *Omni die dic Mariae*, o którym wiedziano niegdyś (tj. w końcu XV i pierwszych dekadach XVI w.), że był ulubioną modlitwą królewicza Kazimierza, uległ całkowitemu zapomnieniu¹².

inskrpcji przy wejściu do ukończonej w 1636 r., po przebudowie, kaplicy św. Kazimierza (kaplicy królewskiej) w wileńskiej katedrze. Czytamy w niej m.in.: „Świętemu Kazimierzowi, synowi króla Kazimierza Jagiellończyka, Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego opiekunowi, patronowi i obrońcy, krewnemu księciu Zygmunt III, król Polski i Szwecji, kaplicę tę jako wieczny pomnik swojej pobożności i czci wznosił, wyposażył, ozdobił...”, por.: *Inskrypcje z wileńskich kościołów = Vilniaus bažnyčių įrašai*, wyd. Włodzimierz Appel, Eugenia Ulčinaitė, Vilnius 2005, s. 27.

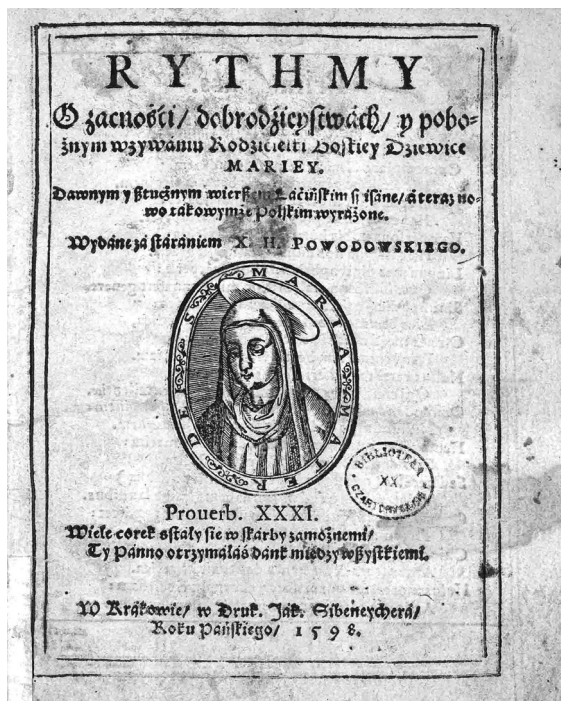
- 10 Jagiellońskie związki dynastyczne nowego króla podkreślała już oprawa uroczystości koronacyjnych, zob. na ten temat: Aleksandra Oszczędą, *Poeta Wazów. Studia o okolicznościowej poezji Stanisława Grochowskiego (1542–1612)*, Wrocław 1999 (= Z Prac Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego), s. 56–57. Ks. Stanisław Grochowski, który od początku panowania Zygmunta Wazy zabiegał o bliskie związki z jego dworem, w skierowanej do króla przedmowie do wydania tekstu *Kalliopea słowiańska Zygmunтови III na stolicę polską wstępującemu* (Kraków: Jakub Siebeneicher, 1588) pisał m.in.: „Wielkich Jagielów potomku jedyny, / A królu polskiej szerokiej krainy. / W takowej naszej żalostnej niezgodzie, w niewielkiej łódce przeciw silnej wodzie / Nie chcąc ja płynąć, nawy się twej chwytam, / A z tą boginią za pana cię witam”, zob.: A. Oszczędą, *Poeta Wazów*, s. 177. Zob. też: Przemysław Szpaczyński, „«Wazowie» czy następcy i przedstawiciele dynastii Jagiellonów? Kilka uwag w sprawie problemu ciągłości dynastycznej w Rzeczypospolitej Obojga Narodów po śmierci Zygmunta II Augusta”, *In Gremium* 1 (2007), s. 21–37.
- 11 O braku żywych przejawów kultu św. Kazimierza w ostatnich dekadach XVI w. zob.: J. Okoń, „Ks. Piotr Skarga”, s. 247. Jeszcze w 1616 r. przemawiający na pogrzebie biskupa wileńskiego Benedykta Woyny jezuita Marcin Widziewicz wyrażał przekonanie, że: „Kazimierz królewic, ś. patron nasz, cudami i żywota anielskiego czystością sławny, dawno nas już do siebie wzywa. A któż go nam przez tak wiele lat po kanonizacyjnej [domniemanej kanonizacji za pontyfikatu Leona X w 1521 r.] zapomnianego jakoby z prochu podniósł? Benedykt Woyna”, zob.: Marcin Widziewicz, *Kazanie na pogrzebie [...] Benedykta Woyny, biskupa wileńskiego, prymasa W. X. Litewskiego, miane w kościele katedralnym wileńskim I. dnia marca roku Pańskiego 1616*, Wilno: w Drukarni Leona Mamonicza, [1616], k. D₂v. O nielicznych przejawach tego kultu w II poł. XVI w. w: Sigita Maslauskaitė-Mažylienė, *Dzieje wizerunku św. Kazimierza od XVI do XVIII wieku. Między ikonografią a tekstem*, przekł. Katarzyna Korzeniewska, Vilnius 2013, s. 39–76 (rozdz. II: „Pobożność do św. Kazimierza w XVI wieku – wczesna ikonografia”).
- 12 W związku z procesem kanonizacyjnym królewicza w 1520 r. musiało dojść do otwarcia jego trumny. Znalaziono w niej włożony pod głowę zmarłego tekst jego ulubionej modlitwy. W latach dwudziestych XVI w. (między rokiem 1521 i 1526) hymn został wpisany przez Macieja z Jawornika, mansjonarza przy kaplicy Najświętszej Marii Panny w katedrze wawelskiej i notariusza publicznego, do kodeksu, który w nieznanym czasie trafił z Krakowa do kolegium jezuitów w Ołomuńcu, gdzie znajdował się w 1637 r., po czym w czasie wojny trzydziestoletniej został wywieziony do Szwecji, a następnie Krystyna Waza, po

Świadczy o tym informacja, znana już w połowie XIX w. Aleksandrowi Przeddzieckiemu, podana w rękopiśmiennym diariuszu (czy *Itinerario*) z pobytu w Polsce Giovanniego Paola Mucantego, papieskiego mistrza ceremonii, który w l. 1596–97 towarzyszył kardynałowi Enrico Caetaniemu w jego legacji do Polski w związku ze staraniami o zawiązanie ligi państw chrześcijańskich przeciw Turcji. Przeddziecki przytoczył w swojej pracy polski przekład oraz wyjątki z oryginalnego tekstu włoskiego obszernego fragmentu relacji Mucantego z jego pobytu w Krakowie w kwietniu 1597 r.¹³, podczas którego zwiedzał on tamtejsze kościoły w towarzystwie archiprezbitera kościoła Mariackiego Hieronima Powodowskiego¹⁴. Podczas uroczystości wielkopiątkowych (4 IV 1597 r.) chór uczniów śpiewał hymn *Omni die dic Mariae*, na tyle interesujący dla papieskiego ceremoniarza, że przepisał w swoim diariuszu sześćdziesiąt trzy jego strofy (dystychy). O pochodzeniu „wierszy łacińskich” na cześć Najświętszej Marii Panny Mucante napisał:

Powiadał mi archiprezbiter [...], że on je dał wydrukować, a muzykę do nich dorobił kapelmistrz królewski. Powiedział mi także, że przed siedmnastą laty znalazł był owe wiersze w kolegiacie łączyckiej, należącej do archidiecezji gnieźnieńskiej, pisane na skórcie baraniej, przyklepionej do niezmiernie starej deski i tak stoczonej od robaków, że z trudnością dały się odczytać. A że mu się wydały bardzo piękne i z rytmu podobne do sekweny św. Tomasza o Przenajświętszym Sakramencie, a nadto wielce nabożne ku czci N. Panny, dał je wydrukować, aby je niekiedy śpiewano. Jakoż część ich śpiewali tegoż wieczora studenci po muzyce passyjnej, a także nazajutrz wieczorem i w sobotę aż do północy przy Grobie Pańskim z Przenajświętszym Sakramentem wystawionym pośrodku chóru. O tem słyzałem już tylko od archiprezbitera¹⁵.

abdykacji w 1654 r., zawiozła go do Rzymu, gdzie przetrwał do dziś i jest przechowywany w Bibliotece Apostolica Vaticana, pod sygn. Reg. Lat. 29. Na ten temat zob.: Aleksander Przeddziecki, *Modlitwa Świętego Kazimierza Jagiellończyka do Najświętszej Panny. Z rękopisów XII, XIV i XV wieku i ze źródeł archiwalnych krytycznie wyjaśniona*, Kraków: drukarnia c.k. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1867, s. VII–VIII (na s. VIII–XXVIII edycja tekstu łacińskiego oraz dwa jego polskie przekłady, z XVIII i XIX w.); R. Marzurkiewicz, „Zapomniane polonicum”.

- 13 Przeddziecki pisze błędnie, że było to w 1596 r., zob.: A. Przeddziecki, *Modlitwa Świętego Kazimierza*, s. XLIII.
- 14 Znawcy liturgii, wydawcy m.in. polskiego potrydenckiego rytuału – *Agenda seu ritus sacramentorum ecclesiasticorum* i *Agenda seu ritus caeremoniarum ecclesiasticarum* (Cracoviae: in Architypographia Regia et Ecclesiastica Lazari, 1591 i ²1596).
- 15 A. Przeddziecki, *Modlitwa Świętego Kazimierza*, s. XLII–XLIII. Zob. włoski tekst Mucantego, rękopis w Warszawie, AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 159: Giovanni Paolo Mucante, *Itinerario del viaggio in Polonia*, s. 451 i nast.: „dopo l’offitio cantorno ancora in musica un poco del Passio, come sogliono fare quasi ogni giorno tutta la Quaresima, sì come ho detto di sopra in altro proposito. Et poi anco canto[r]no parte delli infrascritti versi latini in lode della gloriosa Vergine, li quali, come mi disse detto arciprete [Hieronim Powodowski] furno da lui fatti stampare, et vi fu accommodata la musica dal mastro di cappella del re. Mi disse ancora che forsi diciasette anni sono haveva trovato detti versi in una chiesa collegiata di Lincitia [Łęczycza], che sta sotto l’arcivescovato di Gnesna, che erano scritti in carta pecorina attaccati a una tavola molto antica, et erano tarmati di maniera che a fatica si potevano leggere. Et perché gli parvero assai belli et nel metro simili alla sequentia che fece S. Tomasso del Santissimo Sacramento [Lauda Sion Salvatorem], et molto devoti in laude della gloriosa Vergine, li fece stampare, acciò si cantassero alcune volte, sì come parte di essi ne furno cantati quella sera dopo la musica del Passio, et anco poi tutta la notte seguente et l’altra del sabbato fino a mezzanotte da detti scolari appresso al sepulcro col Santissimo Sacramento, che stava in mezzo

Il. 1. *Rytmy o zacności, dobrodziejstwach i pobożnym wzywaniu Rodzicielki Boskiej*, Kraków: w Drukarni Jakuba Siebenechera, 1598 (PL–Kc Cim. 2126 I), strona tytułowa

Zatem hymn zapisany na odnalezionym ok. 1580 r. zniszczonym pergaminie był wówczas zupełnie nieznany. Zachwycony pięknem poetyckiego utworu Powodowski przekazał odpisany tekst kapelmistrzowi królewskiemu, żeby ułożył do niego muzykę, a praca ta została w kwietniu 1597 r. (kiedy pisał Mucante) lub wcześniej oddana do druku. Tu możemy twierdzić z pewnością, że chodzi o znane dziś z unikatowego egzemplarza Biblioteki Czartoryskich (PL–Kc Cim. 2126 I) wydanie *Rytmy o zacności, dobrodziejstwach i pobożnym wzywaniu Rodzicielki Boskiej, Dzievice Maryjej, dawnym i sztucznym wierszem łacińskim spisane, a teraz nowo takowymże polskim wyrażone. Wydane za staraniem X. H[ieronima] Powodowskiego, w Krakowie, w drukarni Jakuba Siebenechera, roku Pańskiego 1598* (zob. il. 1)¹⁶. Wskazano w nim

del choro, per quanto intesi poi da detto arciprete”. Przedziecki korzystał z rękopisu *Itinerario* Mucantego z rzymskiego Archivio Caetani (obecnie sygn. Misc. 59/78); przekaz ten jest wtórny w stosunku do rękopisu znajdującego się w AGAD, stąd edycji tekstu dokonano na podstawie tego ostatniego.

16 Na podstawie tego druku czterogłosową pieśń nieznanego kompozytora z polskim tekstem Stanisława Grochowskiego i Przeclawa Mojeckiego, z incipitem „Duszo moja, rzecz to twoja”, wydali Piotr Poźniak i Waclaw Walecki, *Śpiewnik Staropolski*, t. 1, *Pieśni Maryjne i o Świętych*, Kraków 1995, a także w: *Polska pieśń wielogłosowa XVI i początku XVII wieku. Nuty i komentarze*, Kraków 2004 (= Monumenta Musicae in Polonia), nr 89 (s. 185).

jako tłumaczy tekstu na język polski Stanisława Grochowskiego i Przeclawa Mojeckiego, a autora muzyki nie podano.

Narzuca się więc oczywiste pytanie o nazwisko kapelmistrza królewskiego, który miał skomponować muzykę. Przeddziecki, próbując zidentyfikować osobę kompozytora, wskazywał błędnie na Asprilia Pacellego, którego jeszcze w tym czasie w Polsce nie było (przyjechał w 1602 r.), lub Alessandra Cillego, który nigdy nie pełnił funkcji królewskiego maestro di cappella¹⁷.

W czasie, o którym pisze Mucante w swoim diariuszu, królewskim kapelmistrzem był Luca Marenzio, wspomniany przez papieskiego ceremoniarza dwukrotnie w innych miejscach jego *Itinerario*¹⁸. Nie wydaje się jednak, żeby Powodowski Marenzia miał na myśli. Nie wiemy, kiedy kapelmistrz miał otrzymać tekst, ale z pewnością nastąpiło to wiele lat wcześniej niż Mucante słuchał *Omni die dic Mariae* w krakowskim kościele Mariackim. Już fakt, że hymn ten, z pewnością z łacińskim tekstem, był tam wówczas śpiewany, świadczy zaś o tym, że stał się on popularny jakiś czas przed opublikowaniem go drukiem. Potwierdzają to kancjonały panien benedyktynek z klasztoru w Staniątkach (Biblioteka Opactwa Mniszek Benedyktynek (PL-STAb), kancjonały A i B)¹⁹. W pierwszym z nich, najstarszym zachowanym kancjonałem staniąteckim, którego spisywanie rozpoczęto w 1586 r. (zob. il. 2), zanotowana została melodia hymnu²⁰ zasadniczo zgodna z najwyższym głosem czterogłosowej pieśni opublikowanej w druku z 1598 r., z podpisanymi siedmioma zwrotkami łacińskiego tekstu (PL-STAb, kancjonał A, k. 81v–82r, zob. il. 3), w drugim ponowiony został wpis tej samej jednogłosowej pieśni, z tymi samymi zwrotkami tekstu, a bezpośrednio po

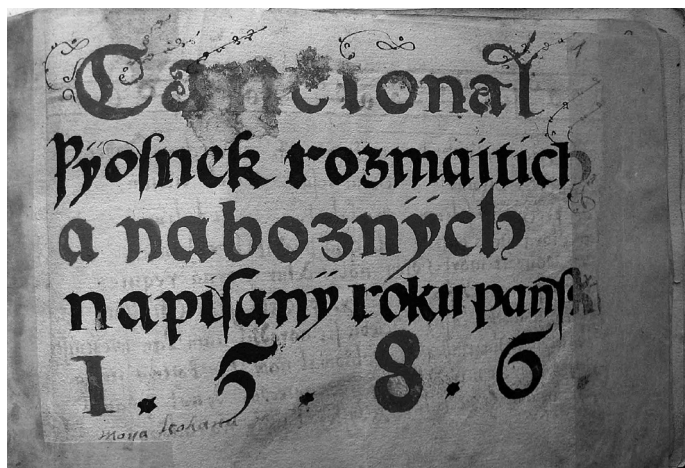
17 A. Przeddziecki, *Modlitwa Świętego Kazimierza*, s. XLII.

18 Na ten temat zob. np.: Anna i Zygmunt Szweykowski, *Włosi w kapeli królewskiej polskich Wazów*, Kraków 1997, s. 28–29 (odnotowano jedno wystąpienie); Barbara Przybyszewska-Jarmińska, „W poszukiwaniu dawnej świetności. Głosy do książki Anny i Zygmunta Szweykowski *Włosi w kapeli królewskiej polskich Wazów*”, *Muzyka* 43 (1998) nr 2, s. 98; Marco Bizzarini, *Marenzio. La carriera di un musicista tra Rinascimento e Controriforma*, Rodengo Saiano 1998, s. 215–216; Roland Jackson, „Marenzio, Poland and the Late Polychoral Sacred Style”, *Early Music* 27 (1999) nr 4, s. 624; Barbara Przybyszewska-Jarmińska, „*Missa super Iniquos odio habui* – warszawska msza w formie echa Luki Marenzia?”, *Muzyka* 49 (2004) nr 3, s. 4–5; w wersji anglojęzycznej pt. „On the Trail of Luca Marenzio’s Work Composed in Poland: *Missa super Iniquos odio habui*”, w: *Studies on the Reception of Italian Music in Central-Eastern Europe in the 16th and 17th Century*, red. Marina Toffetti, Kraków 2018, s. 139–140.

19 Opisy i zawartość tych źródeł zob.: *Monografia zespołu muzycznego oraz katalog muzykantiów klasztoru s. Benedyktynek w Staniątkach*, red. Marcin Konik, Kraków 2016, s. 253–263.

20 Melodia nie jest zgodna ze znanymi obecnie średniowiecznymi chorałowymi śpiewami hymnu *Omni die dic Mariae*. Widoczne jest jednak w jej początkowej fazie podobieństwo do skomponowanych w tritus (V i VI modus) wielu chorałowych opracowań różnych tekstów liturgicznych zachowanych do dziś w źródłach pochodzących z XVI w. i wcześniejszych, uwzględnionych w Cantus Index: Catalogue of Chant Texts and Melodies, np. antyfon *Spes nostra salus mea* i *Quam pulchra es* (tu <https://cantus.uwaterloo.ca/chant/312376>; <https://cantus.uwaterloo.ca/chant/412281>) czy innych podobnie się rozpoczynających odnotowanych w Global Chant Database (<http://www.globalchant.org/search.php?HledanyText=&HledanyDruh=&SortBy=Text&Z=8&PocetNot=7&ProbihaOprava=n&CiselnaHodnota=&CiselnyKod=789a987&CiselnyUniv=1234321&Volpiano=1-g-h-j-k-j-g&X=695&Y=456>). Za konsultację w tym zakresie bardzo dziękujemy p. dr Irinie Chachulskiej.

nim zapisano w formie pseudopartytury²¹ czterogłosowy utwór bez tekstu, stanowiący harmonizację tej melodii, niemal identyczną ze znaną z wydania z 1598 r. (PL-STAb, kancjonał B, k. 109v–110r, k. 110v–111r, zob. il. 4 i 5). W XVII w. ktoś wpisał między pięcioliniami staniąteckiego zapisu (PL-STAb, kancjonał B, k. 110v–111r) część tekstu łacińskiego, a także cyfrowanie najniższego głosu, sugerując niejako wykonanie pieśni przez trzy górne głosy (mogły to być żeńskie głosy zakonnice o faktycznych rejestrach sopranu i dwóch altów) z towarzyszeniem basso continuo. Zapewne w tym samym czasie jednogłosowy zapis pieśni opatrzono tytułem: „Hymnus de Beatissima Sancti C” (niemal na pewno „Sancti C” należy rozwiązywać jako „Sancti Casimiri”, a więc można sądzić, że osoba, która wpisała ten tytuł, uważała, iż autorem hymnu był św. Kazimierz).

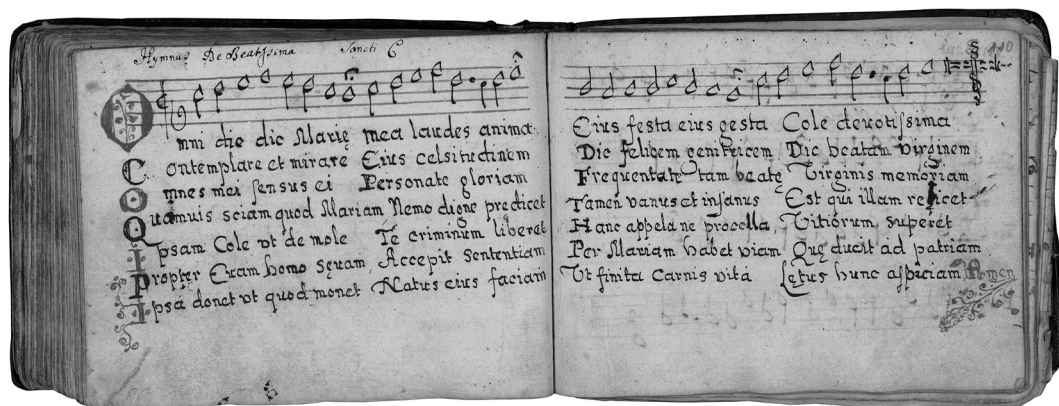

Il. 2. PL-STAb, kancjonał A, strona tytułowa

Il. 3. PL-STAb, kancjonał A, k. 81v–82r

21 Według Marcina Konika „najprawdopodobniej jest to najstarszy zachowany zapis partyturowy w Staniątkach”, zob.: *Monografia zespołu muzycznego*, s. 262. Serdecznie dziękujemy p. dr. Marcinowi Konikowi za udostępnienie skanów wybranych stron kancjonałów.

Il. 4. PL-STab, kancjonał B, k. 109v–110r

Manuscript page II. 5, showing musical notation and Latin text. The text is a hymn to the Virgin Mary, starting with "Omni die dic Mariae mea laudes anima." The notation is in a single system with a treble clef and a key signature of one flat. The text is written in a Gothic script.

Il. 5. PL-STab, kancjonał B, k. 110v–111r

Kancjonał B ze Staniątek pozwala datować powstanie czterogłosowego opracowania muzycznego tekstu łacińskiego na schyłek XVI w., za kompozytora zaś uznać Krzysztofa Klabona, który był kapelmistrzem królewskim w tym czasie (za panowania Stefana Batorego i w pierwszych latach panowania Zygmunta III). Mamy tu zatem do czynienia z drugim, obok *Pieśni Kalliopy stowieńskiej* (słowa Stanisława Grochowskiego, wyd. Kraków: Jakub Siebeneicher, 1588), kompletnie zachowanym utworem tego twórcy²². Prostota kompozycji nie umożliwia wyciągania daleko idących wniosków wypływających z analizy komparatystycznej *Omni die dic Mariae* i poszczególnych części cyklu *Pieśni Kalliopy stowieńskiej* (por. przykł. 1a–b i 2). Z pewnością jednak porównanie to autorstwa Klabona w odniesieniu do tego pierwszego utworu nie podważa.

22 Por.: Piotr Poźniak, „Klabon Christoph”, w: *Encyklopedia muzyczna PWM*, t. 5, *klł*, red. Elżbieta Dziebowska, Kraków 1997, s. 96–97 (niekompletnie zachowane jest *Officium Sancta Maria*, a w formie intawolacji *Kyrie paschale*).

Czterogłosowe opracowanie muzyczne *Omni die dic Mariae* Klabona zostało opublikowane we wspomnianym druku z 1598 r. bez tekstu pod nutami (nuty zapisane są w układzie książki chórowej – na lewej stronie rozkładówki: Discantus i Bassus, na prawej: Altus i Tenor). Druk zawiera zamieszczone osobno teksty łaciński i polski. Materiał muzyczny z tego wydania minimalnie różni się od wersji znanej z kancjonału staniąteckiego. Chodzi o wprowadzenie w dwóch miejscach pauz generalnych, których nie ma w przekazie rękopiśmiennym, różnicę wysokości jednego dźwięku w alcie (pierwszej nuty w takcie drugim, którą w rękopisie jest *g'*, a w druku, bardziej trafne, *c''*) oraz kadencję końcową, niewykłuczone, że także błędnie zanotowaną w rękopisie (możliwe, że zbędne są w tym zapisie półnuty w ostatnim takcie dyszkantu i altu).

Pomimo tych różnic jest niewątpliwe, że druk z 1598 r. zawiera muzyczną kompozycję napisaną do tekstu łacińskiego, do której Grochowski i Mojecki dopisali tekst polskojęzycznego tłumaczenia. Podłożony pod nuty, jak w wydaniach Piotra Poźniaka i Wacława Waleckiego, stanowi kontrafakturę, której akcenty nie w pełni odpowiadają akcentom muzycznym pieśni, podczas gdy prozodia tekstu łacińskiego jest muzycznie odzwierciedlona poprawnie²³. Warto zauważyć, że w wydaniu z 1598 r. hymn *Omni die dic Mariae* w żaden sposób nie jest odnoszony do królewicza Kazimierza Jagiellończyka. Miało się to zmienić w początkach XVII w., kiedy powrócono do starań o kanonizację królewicza.

W tym samym 1598 r., w którym ukazał się druk *Rytmy o zacności, dobrodziejstwach i pobożnym wzywaniu Rodzicielki Boskiej*, Zygmunt III udał się do Szwecji, aby walczyć ze stronnikami stryja Karola Sudermańskiego o utrzymanie władzy w ojczyźnie. Po klęsce w bitwie koło Stångebro pod Linköpingiem 5 X tego roku, podczas której został wzięty do niewoli, zamiast zgodnie z warunkami ugody udać się do Sztokholmu, powrócił do Rzeczypospolitej. W lipcu 1599 r. zwołany przez Karola Sudermańskiego w Sztokholmie szwedzki sejm (riksdag) dokonał detronizacji Zygmunta, przekazując koronę jego czteroletniemu wówczas synowi Władysławowi Zygmunтови, pod warunkiem że go ojciec przyśle przed upływem pół roku do Szwecji, gdzie zostałby wychowany w wierze luterńskiej. W razie niespełnienia tego warunku, także potomstwo Zygmunta miało stracić wszelkie prawa do korony szwedzkiej²⁴. Jak wiadomo, Zygmunt na takie ultimatum nie przystał i choć do końca życia tytułował się królem Szwecji, podobnie jak i jego syn Władysław IV, w rzeczywistości za takiego w swojej ojczyźnie nie uchodził.

23 Wielka szkoda, że utwór jest obecnie znany wyłącznie w wydaniach z tekstem polskim (zob. przyp. 16), podczas gdy nie jest współcześnie dostępna edycja oryginalnej kompozycji z tekstem łacińskim. Wydaje się, że nawet w przypadku założonego wydawania utworów polskojęzycznych można było udostępnić również utwór z tekstem łacińskim, a już co najmniej edytować, obok polskiego, jego łaciński tekst.

24 Władysław Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, t. 1, wstęp Jerzy Maternicki, opr. tekstu i przyp. Jan Dziegielewski, Warszawa ²1986 (wyd. uzupełnione), s. 189–190.

Przykl. 1a. *Omni die dic Mariae*, spart na podstawie PL-STAb, kancjonał B, k. II0V–IIII

Discant

Alt

Tenor

Bas

Om - ni di - e dic Ma - ri - ae

Om - ni di - e dic Ma - ri - ae

Om - ni di - e dic Ma - ri - ae

Om - ni di - e dic Ma - ri - ae

3

D

A

T

B

me - a lau - des a - - ni - ma: E - ius fe - sta, e - ius

me - a lau - des a - - ni - ma: E - ius fe - sta, e - ius

me - a lau - des a - - ni - ma: E - ius fe - sta, e - ius

me - a lau - des a - - ni - ma: E - ius fe - sta, e - ius

6

D

A

T

B

ge - sta. Co - le de - vo - tis - - si - ma.

ge - - sta. Co - le de - vo - tis - - si - ma.

ge - - sta. Co - le de - vo - tis - si - ma.

ge - sta. Co - le de - vo - tis - - si - ma.

Przykł. 1b. Stanisław Grochowski i Przemysław Mojecki, autor muzyki nieznany, *Rytmy o zacności Dziewicy Maryjej*, wyd. Piotr Poźniak, Waclaw Walecki, w: *Polska pieśń wielogłosowa XVI i początku XVII wieku. Nuty i komentarze*, nr 89 (s. 185)

Discantus

Altus

Tenor

Bassus

Du - szo mo - ja, rzecz to two - ja

Du - szo mo - ja, rzecz to two - ja

Du - szo mo - ja, rzecz to two - ja

Du - szo mo - ja, rzecz to two - ja

3

D

A

T

B

wiel - bić za - wsze Ma - - ry - ją. Jej dni świę - te, spra - wy

wiel - bić za - wsze Ma - - ry - ją. Jej dni świę - te, spra - - wy

wiel - bić za - wsze Ma - - ry - ją. Jej dni świę - te, spra - - wy

wiel - bić za - wsze Ma - - ry - ją. Jej dni świę - te, spra - wy

7

D

A

T

B

wzię - te niech w pa - miąt - ce twej ży - ją.

wzię - te niech w pa - miąt - ce twej ży - ją.

wzię - - te niech w pa - miąt - ce twej ży - ją.

wzię - te niech w pa - miąt - ce twej ży - ją.

Przykl. 2. Stanisław Grochowski, Krzysztof Klabon, *Pieśni Kalliopy słowiańskiej*, VI: *Hetmanowi koronnemu*, wyd. Piotr Poźniak, Waclaw Walecki, w: *Polska pieśń wielogłosowa XVI i początku XVII wieku. Nuty i komentarze*, nr 110 (s. 207)

D[iscantus] Je - sli grec - cy He - kto - ro -
i Ty, mę - żu do - świad - czo -

A[ltus] Je - sli grec - cy He - kto - ro -
i Ty, mę - żu do - świad - czo -

T[enor] Je - sli grec - cy He - kto - ro -
i Ty, mę - żu do - świad - czo -

B[assus] Je - sli grec - cy He - kto - ro -
i Ty, mę - żu do - świad - czo -

3
D - wie, al - bo rzym - scy Ka - mil - lo - wie na wie - czny
- ny, Het - ma - nie Pol - skiej Ko - ro - ny, sły - nąc bę -

A - wie, al - bo rzym - scy Ka - mil - lo - wie na wie - czny
- ny, Het - ma - nie Pol - skiej Ko - ro - ny, sły - nąc bę -

T - wie, al - bo rzym - scy Ka - mil - lo - - wie na wie - czny
- ny, Het - ma - nie Pol - skiej Ko - ro - - ny, sły - nąc bę -

B - wie, al - bo rzym - scy Ka - mil - lo - - wie na wie - czny
- ny, Het - ma - nie Pol - skiej Ko - ro - - ny, sły - nąc bę -

6

D
czas już wy - ję - ci od zni - ko - mej nie - pa - mię - ci,
- dziesz przed in - sze - mi bo - ha - tyr - mi sło - wień - skie - mi.

A
czas już wy - ję - ci od zni - ko - mej nie - pa - mię - ci,
- dziesz przed in - sze - mi bo - ha - tyr - mi sło - wień - skie - mi.

T
czas już wy - ję - ci od zni - ko - mej nie - pa - mię - ci,
- dziesz przed in - sze - mi bo - ha - tyr - mi sło - wień - skie - mi.

B
czas już wy - ję - ci od zni - ko - mej nie - pa - mię - ci,
- dziesz przed in - sze - mi bo - ha - tyr - mi sło - wień - skie - mi.

Straty poniesione w Szwecji próbował sobie rekompensować w Rzeczypospolitej, zabiegając o zwiększenie swoich królewskich prerogatyw i podniesienie powagi rodu Jagiellonów, do którego coraz chętniej się przyznawał. Specjalnego splendoru tej dynastii, zwłaszcza w okresie kontreformacji, dodałaby kanonizacja jej przedstawiciela, stryjcznego dziadka Zygmunta, królewicza Kazimierza²⁵.

Najwcześniejsze świadectwo zabiegów w tej sprawie pochodzi z września 1601 roku. Jest to napisany przez Zygmunta w Wilnie list do papieża Klemensa VIII²⁶. W następnych latach doszło do działań, które wzmogły kult królewicza Kazimierza w Rzeczypospolitej, co miało istotne znaczenie dla ostatecznego wprowadzenia do mszału i brewiarza rzymskiego w dniu 4 III uroczystości św. Kazimierza. W staraniach tych pewną rolę odegrał hymn *Omni die dic Mariae*, którego autorstwo w wieku XVII przypisano królewiczowi Kazimierzowi. Taka atrybucja była przyjmowana niemal powszechnie jeszcze w wieku XVIII, a nawet pierwszych dekadach XIX stulecia²⁷.

25 Na temat znaczenia kanonizacji królewicza Kazimierza w propagandzie dynastycznej Zygmunta III zob. m.in.: F. Niewiero, „Dzieje kultu”; Juliusz Chrościcki, *Sztuka i polityka. Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587–1668*, Warszawa 1983, s. 44.

26 Zob.: J. Okoń, „Ks. Piotr Skarga”, s. 248.

27 Tak to jeszcze widział Michał Marcin Mioduszewski, zob. tegoż, *Śpiewnik kościelny, czyli pieśni nabożne z melodyjami w Kościele katolickim używane*, Kraków: drukarnia Stanisława Gierzkowskiego, 1838, s. 202.

Przykl. 3. *Omni die dic Mariae*, w: Michał Marcin Mioduszewski, *Śpiewnik kościelny, czyli pieśni nabożne z melodjami w Kościele katolickim używane*, Kraków: drukarnia Stanisława Gierzkowskiego, 1838, s. 202

PIEŚŃ XX.

Przez Świętego Kazimierza ułożona.

O - mni di - e, dic Ma - ri - æ, mea
E - jus fe - sta, e - jus gesta, cole
laudes a - ni - ma: Contem - pla - re et mi -
devo - tis - si - ma.
ra - re, e - jus cel - si - tu - di - nem:

Została ona zdementowana dzięki ustaleniom badaczy działających około połowy tego stulecia (przede wszystkim, jak już wiemy, hrabiego Aleksandra Przezdzieckiego i powołującego się na niego ks. Jana Koźmiana²⁸), co jednak weszło do szerszego obiegu dopiero w wieku XX, kiedy opublikowano *Mariale*, zawierające m.in. kolejne zwrotki *Omni die dic Mariae*, autorstwa Bernarda z Morlas (XII w.), benedyktyńskiego mnicha działającego w opactwie Cluny²⁹, oraz odnaleziono szereg przekazów tego tekstu pochodzących z czasu poprzedzającego lata życia królewicza Kazimierza Jagiellończyka. Dzisiaj, nawet w popularnych opracowaniach, nie traktuje się św. Kazimierza jako twórcy hymnu. Wydaje się jednak, że warto przypomnieć historię kanonizacji Jagiellończyka, żeby dostrzec ewidentnie propagandowe cele, dla których w początkach XVII w. popularyzowano *Omni die dic Mariae* jako modlitwę jego autorstwa.

28 A. Przezdziecki, *Modlitwa Świętego Kazimierza*; [Ks. Jan Koźmian], „Godzinki N. Panny z rękopisu monachijskiego i hymn ś. Kazimierza”, *Przegląd Poznański* 28 (1859), s. 103–128.

29 Zob.: *Analecta hymnica medii ævi*, wyd. Clemens Blume, Guido M. Dreves, t. 50, Leipzig 1907, s. 427–431; por. ostatnie wydanie krytyczne w: Franz Dolveck, *Poétique de louange et d'éloge à Cluny au XIIe siècle. Édition critique des œuvres poétiques complètes de Pierre le Vénérable et de Pierre de Poitiers et du Mariale de Bernard de Morlas*, Paris 2011, t. 2, s. 543–552.

W 1600 r. do Warszawy przybyli z Wilna na sejm (który odbywał się w lutym i marcu) kanonicy Benedykt Woyna i Grzegorz Świącicki. Celem tego pierwszego było z pewnością uzyskanie od króla nominacji na biskupa wileńskiego (co zresztą nastąpiło), ale wydaje się, że także podjęcie kwestii związanych ze wzmożeniem zabiegów o promowanie kultu św. Kazimierza³⁰. Obecnie można domniemywać, że sprawy te były poruszane w korespondencji króla i biskupa Woyna z papieżem i jego sekretariatem z l. 1600–01³¹. Pierwsze potwierdzone informacje o działaniach podjętych przez Zygmunta III dla zatwierdzenia przez papieża kultu św. Kazimierza w Kościele powszechnym pochodzą z późnego lata 1601 i wiosny 1602 roku. Będąc w Wilnie, król napisał 6 IX 1601 r. list do Klemensa VIII, prosząc go o umieszczenie uroczystości ku czci św. Kazimierza w mszale i brewiarzu rzymskim, obowiązujących w Kościele powszechnym, oraz ustalenie jego święta w rycie podwójnym („festum duplex”)³². Wobec braku odpowiedzi na tę prośbę kapituła wileńska 15 III 1602 r., wciąż w czasie, gdy król przebywał w Wilnie, postanowiła wysłać do Rzymu kanonika Grzegorza Świącickiego w celu kontynuowania starań w tej sprawie na miejscu. Przed jego wyjazdem, 16 marca Zygmunt III napisał listy do kardynałów Cinzia i Pietra Aldobrandinich, nepotów Klemensa VIII, przypominając o swoim liście do Klemensa VIII z 1601 r. oraz ponawiając za ich pośrednictwem prośbę kierowaną do papieża³³. Podobne w treści listy przygotował także biskup Benedykt Woyna: 25 III 1602 r.

30 Taką hipotezę przedstawił H.D. Wojtyśka, „Początki kultu”, s. 227.

31 Myli się H.D. Wojtyśka („Początki kultu”, s. 227–228), twierdząc, że biskup Woyna zajmował się kwestiami związanymi z kanonizacją królewicza Kazimierza w 1600 i w pierwszej połowie 1601 r. w Rzymie, ponieważ w tym czasie do Wiecznego Miasta nie wyjeżdżał, czego dowodzą liczne dokumenty potwierdzające jego ówczesną obecność w Warszawie lub Wilnie, zob.: *Archiwum Domu Sapiarów. Wydane staraniem rodziny*, t. 1, *Listy z lat 1575–1606*, opr. Antoni Prochaska, Lwów 1892, s. 237–238, 250–251; Jan Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3, Wilno 1916, s. 86–87; *Propozycje konsytorialne w XVI wieku. Omówienie. Teksty polskie*, wyd. Hieronim Fokciński wspólnie z pracownikami Instytutu, Rzym 1994, s. 150–152 (przyp. 4 i 11).

32 Ludovico Pastor, *Storia dei papi*, t. 11, Roma 1929, s. 490, przyp. 6. Zachowane rękopiśmienne kopie tego listu opatrzone są datą 2 IX 1601: Biblioteka Kórnicka PAN, sygn. 245, k. 254v–255 oraz sygn. 344, k. 99v (105v)–100v (106v); Biblioteka Czartoryskich, sygn. 1659, s. 428–430.

33 Zygmunt III do kard. Cinzia Aldobrandiniego, Vilnae 16 III 1602, Rzym, Archivio Doria–Landi–Pamphili, Fondo Aldobrandini, sygn. 1, k. 40: „Pro Divo Casimiro, quem Leo X, ut marti[ro]logium Romanum testatur, in sanctorum numerum retulit, ecclesiastico calendario inscribendo et duplici officio honorando S.D.N. anno superiori supplicavimus. Cum autem de S^{tis} S. eam in rem voluntate et studio nihil cognitum adhuc habemus, ab Illma ac R^{ma} D^{ione} V., in cuius autoritate et consilio plurimum esse momenti positum scimus, vehementer expetimus, ut causam hanc suffragio et opera sua apud S^{em} S. adiuvandam expediendamque suscipiat. Magno sane nos beneficio ornatos intelligemus, si studio Ill^{mac} ac R^{mac} D^{ionis} T. hunc sanctum e nostra familia Iagelonia in fastos Ecclesiae Romanae a Sanctissimo D^{no} relatum habuerimus. Neque enim sine magna animi nostri laetitia percipimus eum in martyrologio Romano positum. Iterum atque iterum Ill^{mam} ac R^{mam} D^{ionem} V. rogamus, ut rem hanc omni cura suscipiat, existimetque eam nobis gratissimum facturam esse, si omnem suam autoritatem, gratiam et studium eo conferat, ut Divum Casimirum nostrum in calendario Romano inscriptum cognoscere possimus. Quae nos vicissim ad Ill^{mac} ac R^{mac} D^{nis} V. dignitatem utilitatemque atque omnem summae benevolentiae testificationem conferre posse intelligemus, studiose prompteque semper praestabimus”

do Klemensa VIII, 26 III tegoż roku do kardynałów Cinzia i Pietra Aldobrandinich³⁴. Zanim Grzegorz Świąteczki opuścił Wilno, doszło do otwarcia trumny ze zwłokami królewicza Kazimierza (ponownie trumna była otwierana w 1604 r. i ponoć wówczas znaleziono w niej pergamin z zapisem tekstu hymnu *Omni die dic Mariae*)³⁵.

Starania Grzegorza Świąteczkiego zostały zakończone częściowym sukcesem. Pomimo braku formalnego potwierdzenia w dokumentach watykańskich kanonizacji królewicza Kazimierza z czasów Leona X, Klemens VIII, 7 XI 1602 r., zezwolił obchodzić uroczyste dzień św. Kazimierza wyznawcy, z oficjum mszalnym i brewiarzowym rytu zdwojonego, w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim oraz we wszystkich krajach im podległych³⁶. Odpowiedni dokument (brewe papieskie)³⁷

(„Co do św. Kazimierza, którego Leon X, jak zaświadcza martyrologium rzymskie, zaliczył w poczet świętych, zwróciliśmy się w ubiegłym roku z gorącą prośbą do Ojca św. o wpisanie do kalendarza kościelnego i uczczenie podwójnym oficjum. Gdy zaś nie mamy jeszcze żadnych informacji o zamysłach i skłonności Jego Świątobliwości w tej sprawie, Waszą Najznamienitszą i Przewielebną Dostojność, od której zdania i rady wiemy, jak wiele zależy, usilnie prosimy, żeby swoim wstawiennictwem i przysługą u Jego Świątobliwości podjęła się jej poparcia i załatwienia. Będziemy to poczytywali za dostąpienie wielkiego zaiste wyróżnienia, gdybyśmy dzięki wsparciu Waszej Najznamienitszej i Przewielebnej Dostojności mieli tego świętego z naszego jagiellońskiego rodu wpisanego przez Ojca św. do kalendarza Kościoła Rzymskiego. Nie bez wielkiej bowiem radości duszy przyjęliśmy do wiadomości, że został on umieszczony w martyrologium rzymskim. Jeszcze raz prosimy Waszą Najznamienitszą i Przewielebną Dostojność, aby zajęła się tą sprawą z całą starannością i miała na uwadze, że wyświadczyłaby nam wielką przyjemność, gdyby całą swoją powagę, wpływy i gorliwość temu poświęciła, żebyśmy mogli dowiedzieć się o wpisaniu naszego św. Kazimierza do kalendarza rzymskiego. Co z kolei zrozumiemy, że możemy uczynić na rzecz dostojenstwa i z pożytkiem Waszej Najznamienitszej i Przewielebnej Dostojności, a ponadto na wszelkie świadcstwo największej życzliwości, zawsze będziemy wywiązywać się z tego starannie i ochoczo”). List ten jest wzmiankowany w F. Niewiero, „Dzieje kultu”, s. 87, z błędną sygnaturą; tak też w H.D. Wojtyśka, „Początki kultu”, s. 227, przyp. 241; szerzej na ten temat Paulius Rabikauskas, *Święty Kazimierz, patron Litwy*, przekł. Danuta Brodowska, Kraków 1997, s. 122–123.

34 List Benedykta Woyny do Klemensa VIII, Wilnae, 25 III 1602, zob. edycję w: Wiktor Gramatowski, *Polonika liturgiczne w Kongregacji Obrzędów 1588–1632. Studium z dziejów Kurii Rzymskiej*, Rzym–Warszawa 1988, s. 249; list Benedykta Woyny do kard. Cinzia Aldobrandiniego, Wilnae 26 III 1602: Archivio Doria–Landi–Pamphili w Rzymie, Fondo Aldobrandini, sygn. 29, k. 333r–334v; list Benedykta Woyny do kard. Pietra Aldobrandiniego, Wilnae 26 III 1602: Archivio Apostolico Vaticano, Fondo Borghese III 96 AB¹, k. 128r, 129v (ten ostatni list wzmiankowany jest w F. Niewiero, „Dzieje kultu”, s. 87, z błędną sygnaturą; tak też H.D. Wojtyśka, „Początki kultu”, s. 227); zob. także: P. Rabikauskas, *Święty Kazimierz*, s. 123–124.

35 J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 1, Wilno 1908, s. 97; F. Niewiero, „Dzieje kultu”, s. 87–88; H.D. Wojtyśka, „Początki kultu”, s. 228.

36 H.D. Wojtyśka, „Początki kultu”, s. 228; P. Rabikauskas, *Święty Kazimierz*, s. 128; dokumentacja działań rzymskiej Kongregacji Obrzędów w tej sprawie zob.: W. Gramatowski, *Polonika liturgiczne*, s. 144–145, 249–251.

37 Rękopis w Wilnie, Biblioteka Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, F-6-267. Edycja dokumentu (wraz z tłumaczeniem na język litewski) w: *Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto*, s. 218–223. Z całą pewnością dokument, jaki uzyskał w Rzymie Zygmunt III zabiegając o kanonizację królewicza Kazimierza, był brewe, a nie bullą papieską, jak powtarza się często w literaturze na ten temat, także w ostatnio wydanych pracach. Maria Wichowa pisze wręcz, że efektem starań Zygmunta III było „wydanie datowanej na 7 XI 1602 r. przez papieża Leona X [!] nowej bulli kanonizacyjnej, która była przechowywana w archiwum watykańskim”, zob.: M. Wichowa, „Stanisława Grochowskiego Modlitwa”, s. 90. Także Kamila Grzymalska (*Królewicz Kazimierz Jagiellończyk. Próba portretu*, Kraków 2021, s. 172) mylnie określa

w tej sprawie przywiózł z Rzymu do Wilna Świąćicki latem 1603 roku³⁸. Najpewniej po drodze z Wiecznego Miasta zostawił w Krakowie tekst oficjum o św. Kazimierzu swojego autorstwa, które w tym samym roku ukazało się drukiem w ramach wydania *Officia propria patronorum provinciae Polonae*³⁹, przyczyniając się bez wątpienia do wzmożenia kultu Kazimierza w Rzeczypospolitej. Choć z pewnością decyzja papieża nie usatysfakcjonowała Zygmunta III, któremu zależało na potwierdzeniu kultu w Kościele powszechnym, biskup Woyna i kapituła wileńska postanowili jednak zorganizować wielkie uroczystości ku czci królewicza Kazimierza, uznając, że brewe papieskie potwierdza jego świętość. Ze względu na panującą w Wilnie w 1603 r. zarazę, uroczystości (określane jako „Triumf św. Kazimierza” i traktowane błędnie, i wówczas i obecnie⁴⁰, jako uroczystości kanonizacyjne) odbyły się dopiero 10–12 V 1604 roku. Ich łacińskojęzyczny opis znalazł się wraz z żywotem Kazimierza i licznymi utworami poetyckimi ułożonymi przez członków sodalicy mariańskiej z kolegium jezuickiego w Wilnie, którzy dedykowali je Kazimierzowi – poecie i swojemu patronowi⁴¹, edycją brewe Klemensa VIII z 7 XI 1602 r. oraz edycją tekstu hymnu *Omni die dic Mariae* opublikowanego jako tekst autorstwa św. Kazimierza, w przygotowanej przez Grzegorza Świąćickiego księdze *Theatrum S. Casimiri, in quo ipsius prosapia, vita, miracula et illustris pompa in solempni eiusdem aptheoseos instauratione [...] graphice proponuntur*

dokument, jaki wystawił Klemens VIII, jako bullę. Na temat różnicy między bullą i brewe zob.: Paulius Rabikauskas, „O znaczeniu słów «bulla» i «brewe»”, *Informationes. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych* 4 (1989), s. 53–60.

- 38 J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 1, s. 97. Z pewnością przywiózł też wydrukowane w Rzymie oficjum ku czci św. Kazimierza: *Officium S. Casimiri confessoris per totum Poloniae Regnum et Magnum Lituaniae Ducatum*, Romae: apud Carolum Vullietum, 1603 (egzemplarz zachowany unikatowo w Biblioteka Vallicelliana w Rzymie, sygn. G. 104, k. 458r–460v). Zob. na ten temat: S. Maslauskaitė-Mażylienė, *Dzieje wizerunku*, s. 99–102 (na s. 101 reprodukcja strony tytułowej druku).
- 39 *Officia propria patronorum provinciae Polonae*, Cracoviae: ex Officina Lazari, 1603, s. 67–69 (jedyny obecnie znany egzemplarz druku znajduje się w Biblioteka Nazionale Centrale we Florencji, MAGL.2.7.269.lc). Oficjum o św. Kazimierzu zostało też dodane do *Officia propria patronorum provinciae Polonae*, Antverpiae: ex Officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum, 1604.
- 40 W 2002 r. Kościół w Polsce i na Litwie obchodził 400-lecie kanonizacji św. Kazimierza, co pozo-stawiło liczne świadectwa w internecie, zob. np.: ks. abp Wojciech Ziemia, metropolita białostocki, „List Pasterski na 400-lecie kanonizacji św. Kazimierza (III Niedziela Wielkiego Postu 2002 r.)”, <https://www.katechezy.pl/list-pasterski-na-400-lecie-kanonizacji-sw-kazimierza-iii-niedziela-wielkiego-postu-2002-r/>, dostęp 8 VI 2022, czy artykuły prasowe dotyczące obchodów rocznicy, np.: „Obchody 400-lecia kanonizacji św. Kazimierza: Rozpoczęły się obchody z okazji i 400-lecia kanonizacji św. Kazimierza, patrona Radomia”, *Gazeta Wyborcza* z 19 XI 2002, <https://radom.wyborcza.pl/radom/7,48201,1158292.html>, dostęp 8 VI 2022; „Vakaras, Skirtas Šv. Kazimiero kanonizavimo 400 metų jubiliejui”, http://old.ldm.lt/Kaleidoskopas/Sv_Kazimieras.htm, dostęp 8 VI 2022. Warto dodać, że 400-lecie kanonizacji św. Kazimierza obchodzono także w 1922 r., odnosząc się do rzekomej kanonizacji dokonanej w 1521 r. przez Leona X. Z tej okazji papież Benedykt XV podniósł katedrę wileńską do rangi bazyliki, zob.: Kazimieras Paltarokas, *Karalaitis šventasis Kazimieras*, Vilnius 2010, rozdz. „Šv. Kazimiero 400 metų jubiliejus”, s. 96–104.
- 41 Zob.: Jan Okoń, „Półkrosie Skargowskie: «książki polskie» o św. Kazimierzu Jagiellończyku (na tropach druku i egzemplarza)”, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia* 11 (2013), s. 44–60 (tu s. 58).

(Wilno 1604). Wydawnictwo to, wraz z wieloma utworami literackimi, jakie powstawały w pierwszej i drugiej dekadzie XVII w., w znacznej części autorów jezuickich lub z Towarzystwem Jezusowym związanych⁴², miało być wykorzystane w dalszym propagowaniu kultu i kontynuowanych staraniach o oficjalne zatwierdzenie kanonizacji królewicza Kazimierza, czyli potwierdzenie jego kultu w Kościele powszechnym. Zgoda na taką wielokrotnie kierowaną do papieża Pawła V prośbę Zygmunta III, wspieranego w Rzymie przez Eustachego Wołłowicza, biskupa wileńskiego od 1616 r., była procedowana w Kongregacji Obrzędów od 12 XII 1620 r. i została wydana dopiero za pontyfikatu Grzegorza XV, 3 III 1621 roku. Powszechnie uznaje się jednak, że to Paweł V zezwolił na wpisanie uroczystości św. Kazimierza (4 III) do mszału i brewiarza rzymskiego⁴³, co należy traktować jako tzw. kanonizację równoznaczną⁴⁴. Ostatecznie św. Kazimierz znalazł się w brewiarzu i mszale rzymskim wydawanych już za pontyfikatu papieża Urbana VIII (wybranego 6 VIII 1623 r.)⁴⁵.

42 Jak Mateusz Chryzostom Wołodkiewicz, autor jednego ze wzmiankowanych łacińskich wierszy opublikowanych w *Theatrum sancti Casimiri*, ale i polskiego przekładu życiorysu Kazimierza zamieszczonego tam przez Święcickiego po łacinie, zob.: *Żywot świętego Kazimierza królewicza polskiego i księżęcia litewskiego w Wilnie roku 1606*, przez Mateusza Chryzostoma Wołodkiewicza, opr. Jan Okoń, współpraca Katarzyna Gara i Jolanta Rzegocka, Warszawa 2016.

43 Zob. np.: Zenonas Ivinskis, *Św. Kazimieras*, 1458–1484, New York 1955, s. 101; F. Niewiero, „Dzieje kultu”, s. 87; Kazimierz Drzymała, *Święty Kazimierz*, Kraków 1984, s. 59; P. Rabikauskas, *Święty Kazimierz*, s. 117; tegoż, „Casimiro”, kol. 900; tegoż, *Kriščioniškoji Lietuva. Istorija, hagiografija, šaltintotyra*, opr. Liudas Jovaiša, Vilnius 2002, s. 211–212; J. Swastek, „Kazimierz św.”, kol. 1276. Paweł V zmarł 28 I 1621 r. i nie zdążył zatwierdzić decyzji Kongregacji Obrzędów w tej sprawie z dnia 23 stycznia tegoż roku. Kongregacja uwarunkowała zgodę uzyskaniem akceptacji papieża („si SS.mo D.no N.ro placuerit”). Decyzję zatwierdził dopiero wybrany na papieża 9 II 1621 r. Grzegorz XV, zob.: W. Gramatowski, *Polonika liturgiczne*, s. 199–200 i zwłaszcza s. 324: „Facto per nos verbo cum SS.mo D.no N.ro in consistorio secreto die 3 martii 1621, Sanctitas Sua Sacrae Congregationis votum approbavit”. Podane tu fakty nie znajdują odzwierciedlenia w księgach liturgicznych wydawanych od lat dwudziestych XVII w., w których Kazimierz jest wymieniany wśród świętych wprowadzonych do brewiarza i mszału rzymskiego przez Pawła V. Podobnie sprawa ta jest traktowana w komentarzach współczesnego tym wydarzeniom liturgisty Bartolomea Gavantięgo w jego *Commentaria in rubricas missalis et breviarii Romani*, Romae 1628, t. 2, s. 98.

44 Jest to nieformalne zatwierdzenie kultu świętego. Akt ten szeroko omówił papież Benedykt XIV w swoim dziele *De Servorum Dei beatificatione et beatorum canonisatione* (Romae 1747). Kanonizacja oznacza uznanie świętości w Kościele powszechnym, zatem zgoda Klemensa VIII z 1602 r. na kult lokalny nie może być uznawana za kanonizację, także kanonizację równoznaczną, por.: Henryk Misztal, „Kanonizacja równoznaczna”, *Prawo Kanoniczne* 21 (1978) nr 3–4, s. 189–216.

45 Już w 1625 r. wydrukowano osobno *Officium S. Casimiri confessoris, Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae patroni. Semiduplex. Apponendum in breviario Romano die 4 Martii ex decreto S.D.N. Pauli papae V editum*, Romae: ex typographia Rev. Camerae Apostolicae. Nie zabrakło św. Kazimierza w weneckim wydaniu oficjów z 1626 r.: *Officia ex praecepto Sanctiss. D.N. Urbani papae VIII et fel. record. Pauli V et Gregorii XV pont. max.*, Venetiis: apud Iuntas. W 1627 r. druk z takim samym tytułem ukazał się w Krakowie (Cracoviae: in Officina Andreae Petricovii, S.R.M. Typogr.) i w Lizbonie (Ulyssipone: apud Petrum Craesbeeck, Typographum Regium). W okresie 1623–28 wydano niedatowany dodatek do mszału z uwzględnieniem *Missa Sancti Casimiri, confessoris non pontificis, Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae patroni* (egzemplarz zachowany w bibliotece Getty Research Institute w Los Angeles jest współoprawny z drukiem *Missa sacratissimi rosarii Beatissimae Virginis Mariae*, Venetiis 1618, zob.: <https://archive.org/details/missasacratissim00cath>, dostęp 8 VI 2022). Z całościowych publikacji ksiąg liturgicznych, uwzględniających już św. Kazimierza, można wymienić przykładowo mszał rzymski wy-

Wśród utworów, które miały wzmacniać kult królewicza Kazimierza w Rzeczypospolitej i krzewić go poza jej granicami, doprowadzając do uznania jego świętości w Kościele powszechnym, był hymn *Omni die dic Mariae*. Tekst ten, odnaleziony w trumnie królewicza Kazimierza już w 1520 r., podczas procesu prowadzonego przez Zaccarię Ferreriego, określany wówczas jako „Oratio Casimiri” i traktowany jako ulubiona modlitwa królewicza Kazimierza, co najmniej od czasu obchodów „Triumfu św. Kazimierza” w Wilnie uznawano nie tylko za modlitwę św. Kazimierza, ale za hymn jego autorstwa. Nie miał co do tego – jak wspomnieliśmy – wątpliwości Grzegorz Świąteczki, wydając ten tekst w *Theatrum Sancti Casimiri*⁴⁶, tak to widzieli graficy i malarze, którzy w XVII w. tworzyli wizerunki św. Kazimierza z pergaminem, wstążką lub innym materiałem, na którym były słowa hymnu, jak również literaci, w tym Stanisław Grochowski, który dokonał kolejnego przekładu tego łacińskiego utworu na język polski.

W 1606 r. w Krakowie ukazał się dobrze znany muzykologom druk o bardzo długim tytule: *Rytmy łacińskie dziwnie sztuczne i nabożeństwem swym a starodawnością dosyć wdzięczne, uczynione niekiedy od królewica polskiego Kazimierza ś[więtego] i przy ciele jego w Wilnie znalezione, których on w każdy dzień (jako to znać z samego ich początku i w Busku od dawnych lat tychże rytmów egzemplarz w kościele zawieszony tytułem swym tego poświadcza) za modlitwę używał. Z obudwu pomienionych egzemplarzów poprawne i jako mogło być nawiąsniej takimże rytmem polskim wyrażone i na trzy części dla śpiewania rozdzielone. Przydane są hymny z Godzinek (które zowiem Officium) o tejże Pannie Naświętszej, przekładania X. Stanisława Grochowskiego. Wszystkie te rytmy, które tu są, z notami nowemi i z tabulatyrą na lutnię Diomedesa Catona. W Krakowie, Bazyli Skalski drukował... (il. 6)*⁴⁷. Zbiór ten, zachowany bez wspomnianej tabulatury lutniowej, musiał cieszyć się dużym zainteresowaniem i z pewnością dobrze służyć propagandowym celom, skoro rok później ukazało się jego drugie wydanie (Kraków: Bazyli Skalski, 1607). Także w tym przypadku brak w dwóch znanych egzemplarzach druku zapowiedzianej w tytule tabulatury⁴⁸.

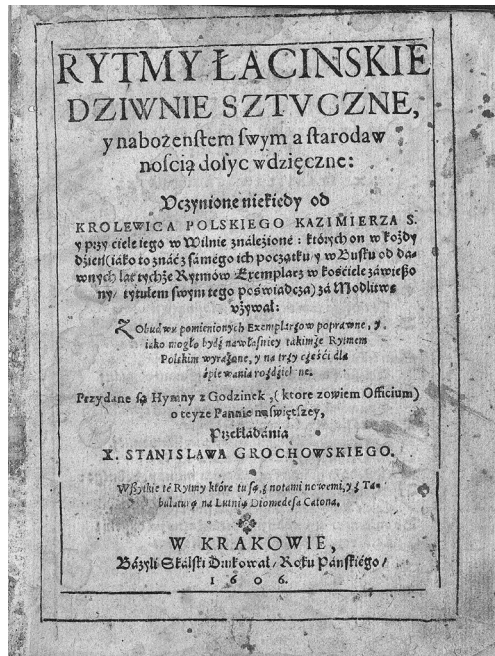
Jeżeli chodzi o hymn *Omni die dic Mariae*, inaczej niż w omawianym druku z 1598 r., autorstwo św. Kazimierza w odniesieniu do tekstu zostało jasno wskazane

dany w Wenecji w 1628 r. (Venetiis: apud Nicolaum Misserinum) i brewiarz rzymski, który ukazał się w Antwerpii w 1630 r. (Antverpiae: ex Officina Plantiniana Balthasaris Moreti).

46 Grzegorz Świąteczki poprzedził edycję hymnu w *Theatrum Sancti Casimiri* (s. 34–37) następującymi słowami: „Illustrissimi Principis Casimiri, Serenissimi Regis Poloniae nati, oratio quotidiana per eundem composita” („Najznakomitszego królewicza Kazimierza, syna Najjaśniejszego króla Polski, modlitwa codzienna przez niego ułożona”).

47 Zachowany unikatowo w Bibliotece Kórnickiej PAN (PL-KÓ 12636). Wydanie faksymilowe (wstęp M. Korolko), Warszawa 1976; wydanie Józefa Surzyńskiego transkrypcji pieśni z tekstem łacińskim *Omni die dic Mariae* w: *Muzyka Kościelna* 9 (1889), dod. muz., s. 24; wydanie transkrypcji z tekstem polskim w: Piotr Poźniak i Waclaw Walecki, *Śpiewnik Staropolski*, t. 1; Piotr Poźniak i Waclaw Walecki, *Polska wielogłosowa pieśń*, nr 90 (s. 186). W tej ostatniej publikacji edycje wszystkich utworów z tego druku.

48 *Polska pieśń wielogłosowa XVI i początku XVII wieku. Nuty i komentarze*, s. 344–345; Piotr Poźniak, „Nowo odnaleziony unikat drugiego wydania pieśni Diomedesa Catona”, *Barok* 12 (23) (2005) nr 1, s. 49–59.

Il. 6. *Rytmy łacińskie dziwnie sztuczne*, Kraków: Bazyl Skalski, 1606 (PL-KO 12636), strona tytułowa

w tytule wydawnictwa. Nad najwyższym głosem kompozycji umieszczono incipit tekstu łacińskiego, a pod nutami tego głosu wydrukowano słowa „Umyśle mój, miej zwyczaj swój”, czyli początek pierwszej zwrotki polskiego tłumaczenia hymnu autorstwa Stanisława Grochowskiego (różniącego się od wspólnego tłumaczenia Grochowskiego i Mojeckiego z wydania utworu z muzyką Klabona z 1598 r.). Ponadto opublikowany został tekst wszystkich zwrotek utworu, po łacinie i po polsku.

Jak słusznie stwierdził Tomasz Jasiński, przeanalizowawszy opracowania muzyczne wszystkich utworów wydanych w tym zbiorze i zestawiając je z ich tekstami łacińskimi oraz polskimi, pieśni te zostały oryginalnie skomponowane do słów łacińskich, a podłożone pod nuty polskojęzyczne tłumaczenia Stanisława Grochowskiego „miały – jak pisze Jasiński – najpewniej służyć kontrafakturze w ojczystym języku, ogólnie mało jednak fortunnej”⁴⁹. W tej sytuacji trzeba uznać, że jeżeli chodzi o znane z wydań z 1606 i 1607 r. opracowanie muzyczne hymnu *Omni die dic Mariae*, spośród jego obecnie istniejących partyturowych edycji bliższa oryginału, pomimo wprowadzonej transpozycji, jest ta opublikowana z tekstem łacińskim w 1889 r. przez Józefa Surzyńskiego niż dostępna z tekstem polskim w wydaniach Piotra Poźniaka i Wacława Waleckiego z 1995 i 2004 r. (por. przykł. 4a i 4b).

49 Tomasz Jasiński, „Cato – Mielczewski – Żebrowski. Trzy przyczynki do badań nad muzyką staropolską”, *Muzyka* 53 (2008) nr 2, s. 46–49.

Przykł. 4a. Stanisław Grochowski, Diomedes Cato, *Modlitwa Kazimierza świętego*, wyd. Piotr Poźniak, Waclaw Walecki, w: *Polska pieśń wielogłosowa XVI i początku XVII wieku. Nuty i komentarze*, nr 90 (s. 186)

Cantus

Altus

Tenor

Bassus

U - w jej - my - dniach - my - śle dniach - świę - w jej - dniach

3

C

A

T

B

- my - śle dniach świę - mój, miej tych w spra - zwy - czaj wach wzię - swój: co tych na -

- śle mój, miej zwy - czaj swój: co
 świę - tych w spra - wach wzię - tych na -

mój, - tych miej w spra - zwy - czaj wach wzię - swój: co tych na -

- śle mój, miej zwy - czaj swój: co
 świę - tych w spra - wach wzię - tych na -

7

C
dzień Ma - ry - ją sła - wić,
- bo - żeń - stwem się się ba - wić.

A
dzień Ma - ry - ją sła - wić,
- bo - żeń - stwem się się ba - wić.

T
dzień Ma - ry - ją sła - wić,
- bo - żeń - stwem się się ba - wić.

B
dzień Ma - ry - ją sła - wić,
- bo - żeń - stwem się się ba - wić.

Przykł. 4b. Diomedes Cato, *Omni die dic Mariae*, wyd. Józef Surzyński w: *Muzyka kościelna* 9 (1889), dod. muz., s. 24

Omni die dic Mariae
z roku 1606
na cztery głosy mieszane
Tekst polski ks. Stanisława Grochowskiego z tegoż roku.

Adagio. O - mni di - e die Ma - ri - ae
Diomedesa Catona.

O - mni di - e die Ma - ri - ae Me - a
O - mni di - e die Ma - ri - ae

lau - des a - ni - ma.

1mo. 2do.

1. Umysł mój — Miej zwyczaj swój — Co dzień Maryą sławić.
2. W jej dniach świętych — W sprawach wziętych — Nabożeństwem się bawić.

Zasadne wydaje się także pytanie Tomasza Jasińskiego o autorstwo muzyki pieśni opublikowanych w *Rytmach łacińskich dziwnie sztucznych*⁵⁰. W tym wypadku należy jednak zawierzyć wierszowanej dedykacji Grochowskiego dla kasztelana płockiego Stanisława Garwaskiego, w której napisał m.in.:

Co się tycze, żeś pragnął, by tej Panny chwała
 Śpiewaniem w uszach ludzkich i w tych rytmach brzmiała,
 Diomedes służąc rad Dziewicy Maryjej
 Ten tekst ozdobił głosami wdzięcznej harmonijej⁵¹.

Zagadkowa pozostaje kwestia zapowiedzianej w druku tabulatury Catona. Fakt, że nie ma jej w zachowanych egzemplarzach zarówno druku z 1606, jak i 1607 r., każe brać pod uwagę ewentualność, że do wydania tabulatury jednak nie doszło, co mogło mieć wiele przyczyn, ale narzucają się prawdopodobne problemy natury technicznej. Po prostu drukarze krakowscy w pierwszej dekadzie XVII w. wydrukować tabulatury lutniowej nie potrafili. Wydanie pseudopartyturowe pieśni na cztery głosy mogło jednak być wykorzystywane do wykonań tych utworów przez śpiewaków z towarzyszeniem instrumentu akordowego, jak to pokazuje przywoływany przykład dodania w XVII w. cyfrowania najniższego głosu w staniąteckim zapisie (w kancjonale B) *Omni die dic Mariae* Klabona. Niewątpliwie jest, że nazwisko Diomedesa Catona, muzyka Zygmunta III, lutnista i kompozytora włoskiego znanego w Europie przełomu XVI i XVII w., mogło mieć istotne znaczenie reklamowe i służyć upowszechnianiu druku, a przez niego św. Kazimierza, który jest w nim przedstawiany jako autor tekstu hymnu. Takie przekonanie wyrażano również w kolejnych wydawnictwach z tego czasu, w tym w niezwykle poczytnych, wspominanych już *Żywotach świętych* Piotra Skargi, począwszy od ich siódmego wydania, z 1610 r.⁵², a następnie w *Acta Sanctorum* z roku 1668⁵³ oraz w licznych innych drukach rozslawiających św. Kazimierza, a przy nim Zygmunta III, także wiele dziesięcioleci po śmierci króla. Nawet kiedy w końcu XVII w. odnalezione zostały średniowieczne przekazy hymnu podważające autorstwo królewicza Kazimierza Jagiellończyka, w wielu kręgach próby weryfikacji panującej opinii były jednoznacznie odrzucane, jak pokazuje na przykład wydawnictwo autorstwa franciszkanina o. Antoniego Węgrzynowicza z 1704 r. pt. *Melodya św. Kazimierza, królewicza polskiego* (il. 7a–b)⁵⁴. Węgrzynowicz, wiedząc, jak zaświadcza jego tekst „Do czytelnika”, o ustaleniach współczesnych mu badaczy wskazujących innych autorów tekstu *Omni die dic Mariae*, zdecydowanie opowiadał

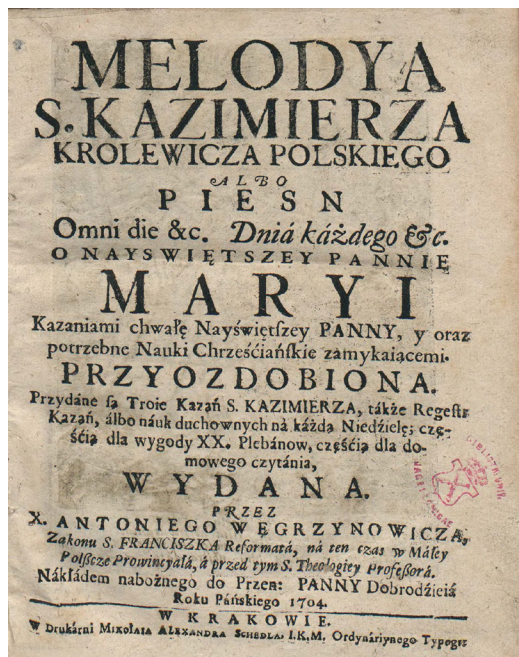
50 Ibid., s. 49–50.

51 *Rytmy łacińskie*, 1606, dedykacja, k. nlb.

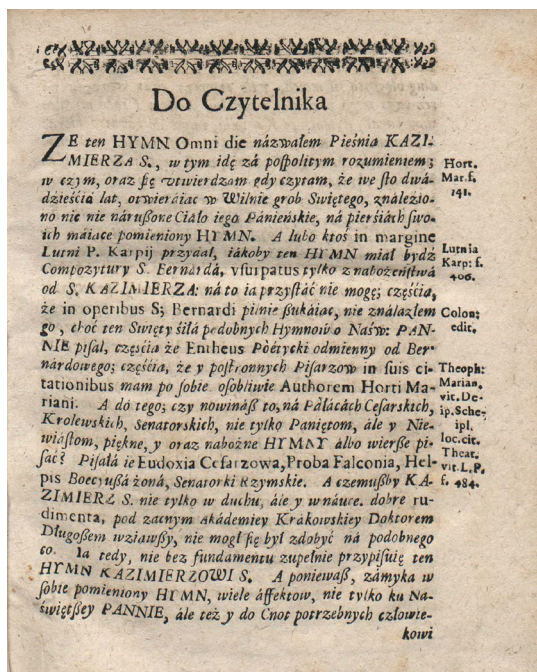
52 P. Skarga, *Żywoty świętych*, s. 1160.

53 *Acta Sanctorum Martii a Ioanne Bollandi S.I. colligi feliciter coepta, a Godefrido Henschenio et Daniele Papebrochio eiusdem Societatis Iesu aucta, digesta et illustrata*, t. 1, Antverpiae: apud Iacobum Meursium, 1668, s. 337, 343–344, 357.

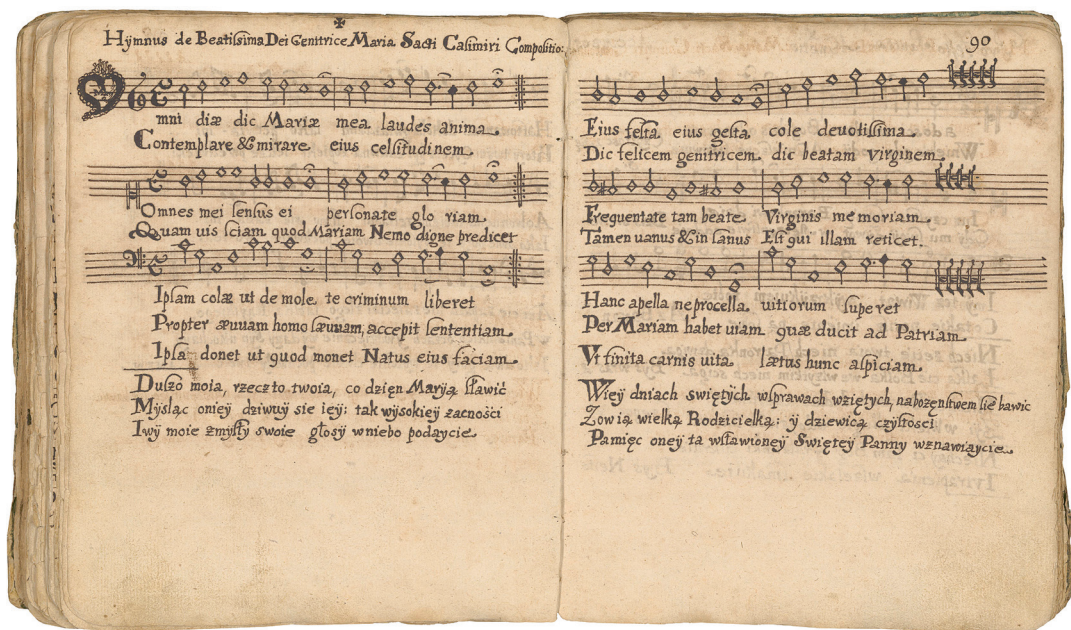
54 Antoni Węgrzynowicz, *Melodya św. Kazimierza, królewicza polskiego*, Kraków: w Drukarni Mikołaja Aleksandra Schedla, 1704.

Il. 7a. Antoni Węgrzynowicz, *Melodya św. Kazimierza, królewicza polskiego*, Kraków: w Drukarni Mikołaja Aleksandra Schedla, 1704, strona tytułowa

Il. 7b. Antoni Węgrzynowicz, *Melodya św. Kazimierza, królewicza polskiego*, Kraków: w Drukarni Mikołaja Aleksandra Schedla, 1704, s. [XV]: „Do czytelnika” (początek)

II. 8. PL-STAb, kancjonał E, k. 89v–90r

się, stosując karkołomne argumenty, za „pospolitym rozumieniem”, że hymn napisał św. Kazimierz⁵⁵.

I tak, co najmniej do czasu opublikowania wyników badań Aleksandra Przędzieckiego powstawały liczne przekazy tekstu *Omni die dic Mariae*, także w przekładach na język polski⁵⁶, ale i inne języki⁵⁷, oraz muzyki (w mniejszej liczbie), opatrzone tytułem „Hymn św. Kazimierza”, „Hymn ułożony przez św. Kazimierza” lub podobnym⁵⁸.

55 Ibid., s. [XV].

56 Szczególny ich „wypis” miał miejsce w pierwszej dekadzie XVII w., kiedy ukazało się aż pięć wydań różnych przekładów tego tekstu samego Stanisława Grochowskiego; pomijając publikację z 1598 r., były to edycje w dwóch wydaniach *Rytmów łacińskich dziwnie sztucznych* (Kraków 1606 i 1607) oraz w trzech wydaniach zbioru *Wiersze i inne pisma co przebrańsze* (Kraków 1607, 1608 i 1609). W późniejszych latach powstały inne przekłady, spośród których wymieńmy ten autorstwa Stanisława Serafina Jagodyńskiego, zamieszczony w jego *Pieśniach katolickich nowo reformowanych* (Kraków [1638], s. 126–133), oraz Antoniego Węgrzynowicza z przywoływanej publikacji *Melodya*.

57 Ten problem pozostał poza zakresem naszych badań.

58 W datowanym na l. 1700–05 kancjonał E z Biblioteki ss. Benedyktynki w Staniątkach znajduje się trzygłosowy utwór do łacińskiego tekstu hymnu, niemal tożsamy z opracowaniem muzycznym *Omni die dic Mariae* zamieszczonym w *Rytmach o zacności* z 1598 r. (z czterech głosów utworu Klabona opublikowanego w tym druku w kancjonał znalazły się trzy: pierwszy w kluczu G2, drugi w kluczu C1 i czwarty w kluczu C4, tu transnotowany w kluczu F4; pominięto głos trzeci, zapisany oryginalnie w kluczu C2). Pod pseudopartyturą z tekstem łacińskim Kazimierz Boczkowski, kopista

Warto jednak odnotować, że w końcu XVII stulecia i w latach późniejszych powstały w Rzeczypospolitej kolejne opracowania hymnu, które muzycznie nie są zależne od przypisanych przez nas Klabonowi melodii oraz czterogłosowego opracowania znanych z rękopiśmiennych kancjonałów staniąteckich oraz z druku z 1598 r. i nie zawierają odniesień do św. Kazimierza⁵⁹.

Długie trwanie i popularność, zarówno tekstu *Omni die dic Mariae*, jak i jego opracowań muzycznych, obok wielu prac literackich, malarskich, graficznych i rzeźbiarskich, jakie powstawały w XVII i XVIII w., przyczyniło się do krzewienia kultu św. królewicza Kazimierza Jagiellończyka w Rzeczypospolitej i za granicą. Obecnie, jak się zdaje, to św. Kazimierz przysparza popularności hymnowi *Omni die dic Mariae*, traktowanemu jako jego ulubiona modlitwa (ale nie modlitwa jego autorstwa).

tego kancjonału, wpisał jednak nie słowa polskojęzycznego tłumaczenia Grochowskiego i Mojeckiego, ale skorzystał z przekładu Grochowskiego zamieszczonego w jego zbiorze *Hymny kościelne z brewiarza rzymskiego*, [Kraków: Bazyli Skalski, 1611], s. 143–149. Utwór opatrzony jest tytułem „Hymnus de Beatissima Dei Genitrice Maria, Sa[n]cti Casimiri compositio” (il. 8), zob.: *Monografia zespołu muzycznego*, s. 279. W kancjonałach staniąteckich, które zawierają późniejsze zapisy tego samego trzygłosowego utworu, odniesienia do św. Kazimierza już nie ma (chodzi m.in. o kancjonał F z 1707 r., k. 94v–95r, i o kancjonał H, o zakresie czasowym XVI–XVIII w., s. 212–213, zob.: *Monografia zespołu muzycznego*, s. 285, 297). Nie wiadomo jednak, czy dlatego, że w kopistach zrodziły się jakieś wątpliwości co do autorstwa kompozycji, czy też, wręcz przeciwnie, autorstwo było tak oczywiste i powszechnie znane, że nie musiało być podawane. Jako „Hymnus S. Casimiri” zapisano melodię *Omni die dic Mariae*, zasadniczo zgodną z tą z wydania z 1598 r., i odmienne od wersji Klabona czterogłosowe opracowanie tej melodii w kancjonałach warszawskiego bractwa literackiego, przechowywanych obecnie w Archiwum Archidiecezjalnym w Warszawie, o których pisał Tadeusz Maciejewski, *Zasób utworów z ksiąg Archikonfraterni Literackiej w Warszawie 1668–1829*, Warszawa 1972, s. 30, 42, 44, 113.

- 59 Tu trzeba przywołać wawelskie źródła rękopiśmienne, w których zachowały się przekazy z końca XVII i z XVIII w. oryginalnych opracowań hymnu *Omni die dic Mariae* autorstwa Jacka Różyckiego (wyd. w: Jacek Różycki, *Hymni ecclesiastici (quatuor vocibus concinendi)*, wyd. i opr. Adolf Chybiński, Bronisław Rutkowski, Warszawa [1930] (= Wydawnictwo Dawnej Muzyki Polskiej 3)) oraz przypisywanego Grzegorzowi Gerwazemu Gorczyckiemu (wyd. w: Grzegorz Gerwazy Gorczycki, *Opera omnia*, t. 1, *Utwory wokalne*, wyd. Karol Mrowiec, Alicja Wardęcka-Gościńska, Kraków–Warszawa 2009 (= Monumenta Musicae in Polonia)). Przykładowo autorstwo św. Kazimierza nie jest także przywoływane w sporządzonych w Polsce przekazach anonimowych polifonicznych *Omni die dic Mariae* z XVIII i XIX w. zachowanych w zbiorach Biblioteki Diecezjalnej w Sandomierzu, zob.: Magdalena Walter-Mazur, Karolina Kaźmierczak, Michał Wysocki, *The Music Manuscripts at the Diocesan Library in Sandomierz. A Thematic Catalogue*, t. 1, *Repertoire of Church Ensemble and Keyboard Music*, Wiesbaden 2021, s. 149–150, 397, oraz w autorskich i anonimowych kompozycjach, głównie z końca XVIII i z XIX w., znajdujących się w Bibliotece OO. Paulinów na Jasnej Górze, zob.: Paweł Podejko, *Katalog tematyczny rękopisów i druków muzycznych kapeli wokально-instrumentalnej na Jasnej Górze*, Kraków 1992 (= Studia Claromontana 12), poz. 7, 78, 289, 1236, 1237, 1516, 1808.

BIBLIOGRAFIA

- Analecta hymnica medii aevi*, wyd. Clemens Blume, Guido M. Dreves. T. 50. Leipzig: O.R. Reiland, 1907.
- Archiwum Domu Sapiehów. Wydane staraniem rodziny*. T. 1, *Listy z lat 1575–1606*, opr. Antoni Prochaska. Lwów: nakład rodziny, Drukarnia Zakładu Naukowego im. Ossolińskich, 1892.
- Bizzarini, Marco. *Marenzio. La carriera di un musicista tra Rinascimento e Controriforma*. Rodengo Saiano: Promozione Franciacorta, 1998.
- Chrościcki, Juliusz. *Sztuka i polityka. Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587–1668*. Warszawa: PWN, 1983.
- Dolveck, Franz. *Poétique de louange et d'éloge à Cluny au XIIe siècle. Édition critique des œuvres poétiques complètes de Pierre le Vénérable et de Pierre de Poitiers et du Mariale de Bernard de Morlas*. T. 1–2. Paris: École nationale des chartes, 2011.
- Drzymała, Kazimierz. *Święty Kazimierz*. Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1984.
- Gorczycki, Grzegorz Gerwazy. *Opera omnia*. T. 1, *Utwory wokalne*, wyd. Karol Mrowiec, Alicja Wardęcka-Gościńska. Kraków–Warszawa: Instytut Sztuki PAN, Musica Iagellonica, 2009 (= Monumenta Musicae in Polonia).
- Grzymalska, Kamila. *Królewicz Kazimierz Jagiellończyk. Próba portretu*. Kraków: Avalon, 2021.
- Inskrypcje z wileńskich kościołów = Vilniaus bažnyčių įrašai*, wyd. Włodzimierz Appel, Eugenia Ulčínaitė. Vilnius: Aidai, 2005.
- Ivinskis, Zenonas. *Šv. Kazimieras, 1458–1484*. New York: Spaudė Tėvų Pranciškonų Spauštuvė, Brooklyn, N.Y., 1955.
- Jackson, Roland. „Marenzio, Poland and the Late Polychoral Sacred Style”. *Early Music* 27, nr 4 (1999): 622–631.
- Jasiński, Tomasz. „Cato – Mielczewski – Żebrowski. Trzy przyczynki do badań nad muzyką staropolską”. *Muzyka* 53, nr 2 (2008): 41–67.
- Konopczyński, Władysław. *Dzieje Polski nowożytnej*, wydanie drugie krajowe uzupełnione, wstęp Jerzy Maternicki, opr. tekstu i przypisy Jan Dziegielewski. T. 1. Warszawa: PAX Instytut Wydawniczy, 1986.
- Kosman, Marcelli. *Drogi zaniku pogaństwa u Białtów*. Warszawa: Polska Akademia Nauk, Instytut Historii, 1976.
- [Koźmian, Jan]. „Godzinki N. Panny z rękopisu monachijskiego i hymn ś. Kazimierza”. *Przeгляд Poznański* 28 (1859): 103–128.
- Kurczewski, Jan. *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*. Cz. 1, 3. Wilno: nakład i drukarnia Józefa Zawadzkiego, 1908, 1916.
- Maciejewski, Tadeusz. *Zasób utworów z ksiąg Archikonfraterni Literackiej w Warszawie 1668–1829*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1972 (= Silva Medii et Recentioris Aevi 1).
- Maslauskaitė-Mažylienė, Sigita. *Dzieje wizerunku św. Kazimierza od XVI do XVIII wieku. Między ikonografią a tekstem*, przekł. Katarzyna Korzeniewska. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013.
- Mazurkiewicz, Roman. „Zapomniane polonicum w zbiorach Biblioteki Watykańskiej”. *Terminus* 3, nr 1–2 (2001): 169–176, <http://staropolska.pl/sredniowiecze/opracowania/Polonicum.html>, dostęp 27 V 2022.

- Mioduszewski, Michał Marcin. *Śpiewnik kościelny, czyli pieśni nabożne z melodyjami w Kościele katolickim używane*. Kraków: w drukarni Stanisława Gieszkowskiego, 1838.
- Misztal, Henryk. „Kanonizacja równoznaczna”. *Prawo Kanoniczne* 21, nr 3–4 (1978): 189–216.
- Monografia zespołu muzycznego oraz katalog muzykaliów klasztoru ss. Benedyktynek w Staniątkach*, red. Marcin Konik. Kraków: Musica Iagellonica, 2016.
- Niewiero, Florian. „Dzieje kultu św. Kazimierza w kraju i za granicą”. *Nasza Przeszłość* 32 (1970): 78–91.
- Okoń, Jan. „Ks. Piotr Skarga jako promotor kultu św. Kazimierza”. *Senoji Lietuvos Literatūra* 35–36 (2013): 239–268.
- Okoń, Jan. „Pokłosie Skargowskie: «książki polskie» o św. Kazimierzu Jagiellończyku (na tropach druku i egzemplarza)”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia* 11 (2013): 44–60.
- Oszczęda, Aleksandra. *Poeta Wazów. Studia o okolicznościowej poezji Stanisława Grochowskiego (1542–1612)*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 1999 (= Z Prac Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego).
- Paltarokas, Kazimieras T.M. *Karalaitis šventasis Kazimieras*. Vilnius: Danielius, 2010.
- Pastor, Ludovico. *Storia dei papi*. T. II, *Storia dei papi nel periodo della riforma e restaurazione cattolica. Clemente VIII (1592–1605)*. Roma: Desclée et C.¹ Editori Pontifici, 1929.
- Podejko, Paweł. *Katalog tematyczny rękopisów i druków muzycznych kapeli wokalnie-instrumentalnej na Jasnej Górze*. Kraków: Wydawnictwo OO. Paulinów, 1992 (= Studia Claromontana 12).
- Poźniak, Piotr. „Klabon Christoph”. W: *Encyklopedia muzyczna PWM*, red. Elżbieta Dziębowska T. 5, *kłł*, 96–97. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1997.
- Poźniak, Piotr. „Nowo odnaleziony unikat drugiego wydania pieśni Diomedesa Catona”. *Barok* 12 (23), nr 1 (2005): 49–59.
- Poźniak, Piotr, Waław Walecki, wyd. *Śpiewnik Staropolski*. T. 1, *Pieśni Maryjne i o Świętych*. Kraków: Musica Iagellonica, 1995.
- Poźniak, Piotr, Waław Walecki, wyd. *Polska pieśń wielogłosowa XVI i początku XVII wieku. Nuty i komentarze*. Kraków: Instytut Sztuki PAN, Instytut Muzykologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Musica Iagellonica, 2004 (= Monumenta Musicae in Polonia).
- Propozycje konsytorialne w XVI wieku. Omówienie. Teksty polskie*, wyd. Hieronim Fokciński wspólnie z pracownikami Instytutu. Rzym: Papieski Instytut Studiów Kościelnych, 1994.
- Przedziecki, Aleksander. *Modlitwa Świętego Kazimierza Jagiellończyka do Najświętszej Panny. Z rękopisów XII, XIV i XV wieku i ze źródeł archiwalnych krytycznie wyjaśniona*. Kraków: Drukarnia c.k. Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem K. Mańkowskiego, 1867.
- Przybyszewska-Jarmińska, Barbara. „*Missa super Iniquos odio habui* – warszawska msza w formie echa Luki Marenzia?”. *Muzyka* 49, nr 3 (2004): 3–39.
- Przybyszewska-Jarmińska, Barbara. „On the Trail of Luca Marenzio’s Work Composed in Poland: *Missa super Iniquos odio habui*”. W: *Studies on the Reception of Italian Music in Central-Eastern Europe in the 16th and 17th Century*, red. Marina Toffetti, 137–172. Kraków: Musica Iagellonica, 2018.
- Przybyszewska-Jarmińska, Barbara. „W poszukiwaniu dawnej świetności. Głosy do książki Anny i Zygmunta Szwejkowskich *Włosi w kapeli królewskiej polskich Wazów*”. *Muzyka* 43, nr 2 (1998): 91–115.
- Rabikauskas, Paolo. „Casimiro”. W: *Bibliotheca Sanctorum*. T. 3. Roma: Istituto Giovanni XXIII nella Pontificia Università Lateranense/Città Nuova Editrice, 1998.
- Rabikauskas, Paulius. *Krikščioniškoji Lietuva. Istorija, hagiografija, šaltiniotyra*, opr. Liudas Jovaiša. Vilnius: Aidai, 2002.

- Rabikauskas, Paulius. „O znaczeniu słów «bulla» i «brewe»”. *Informationes. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych* 4 (1989): 53–60.
- Rabikauskas, Paulius. *Święty Kazimierz, patron Litwy*, przekł. Danuta Brodowska. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1997.
- Różycki, Jacek. *Hymni ecclesiastici (quatuor vocibus concinendi)*, wyd. i opr. Adolf Chybiński, Bronisław Rutkowski. Warszawa: Gebethner i Wolff, [1930] (= Wydawnictwo Dawnej Muzyki Polskiej 3).
- Swastek, Józef. „Kazimierz św.”. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 8, kol. 1275–1276. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2000.
- Szaczyński, Przemysław. „«Wazowie» czy następcy i przedstawiciele dynastii Jagiellonów? Kilka uwag w sprawie problemu ciągłości dynastycznej w Rzeczypospolitej Obojga Narodów po śmierci Zygmunta II Augusta”. In *Gremium* 1 (2007): 21–37.
- Szweykowscy, Anna i Zygmunt M. *Włosi w kapeli królewskiej polskich Wazów*. Kraków: Musica Jagellonica, 1997.
- Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto istorijos šaltiniai / *Casimiriana, fontes vitae et cultus S. Casimiri*, wyd. Mintautas Čiurinskas. Vilnius: Aidai, 2003 (= *Fontes Ecclesiastici Historiae Lithuaniae* 13).
- Walter-Mazur, Magdalena, Karolina Kaźmierczak, Michał Wysocki. *The Music Manuscripts at the Diocesan Library in Sandomierz. A Thematic Catalogue*. T. 1, *Repertoire of Church Ensemble and Keyboard Music*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2021.
- Wichowa, Maria. „Stanisława Grochowskiego Modlitwa Kazimierza [świętego], królewica polskiego, łacińskim rytmem przez tegoż Świętego napisana i takimiż na polskie przetłumaczona – dzieje i charakterystyka utworu, edycja krytyczna”. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum* 2 (31) (2020): 87–111.
- Wojtyśka, Henryk Damian. „Początki kultu i procesy kanonizacyjne św. Kazimierza”. *Analecta Cracoviensia* 16 (1984): 187–231.
- Żywot świętego Kazimierza królewica polskiego i księcia litewskiego: w Wilnie Roku 1606 przez Mateusza Chryzostoma Wołodkiewicza przełożony: przydane są modlitwy nabożne i hymny do św. Kazimierza*, opr. Jan Okoń przy współpracy Katarzyny Gary i Jolanty Rzegockiej. Warszawa: Muzeum Historii Polski, 2016.

THE HYMN OMNI DIE DIC MARIAE IN THE CONTEXT OF EARLY SEVENTEENTH-CENTURY EFFORTS TO CANONISE PRINCE CASIMIR JAGIELLON

In an account of his 1597 stay in Kraków, Giovanni Paolo Mucante reports that Hieronim Powodowski had discovered, sometime earlier, a piece of parchment containing record of a text then unknown in the Polish-Lithuanian Commonwealth, *Omni die dic Mariae*, and addressed the royal Kapellmeister (Krzysztof Klabon) with a request to set it to music. He then had the work printed. The four-part musical setting, complete with a Polish translation by Stanisław Grochowski and Przeclaw Mojecki, was published without naming the music composer, in 1598 in Kraków. The ‘Staniątka Cantionals’ include anonymous records of this piece, probably made before it was printed. In 1601, King Sigismund III Vasa and the Vilnius Catholic church hierarchs undertook efforts to have Prince Casimir Jagiellon entered in the Roman calendar, which would be tantamount to the so-called equipollent canonisation. This led to a brief issued by Pope Clement VIII (1602), which, however, only permitted the cult

of St Casimir in Poland, Lithuania, and the dependent countries. On this basis, celebrations in honour of St Casimir were organised in Vilnius (1604) and described by canon Grzegorz Świącicki in his *Theatrum S. Casimiri*, published in the same year. It contains, among others, the text of *Omni die dic Mariae*, referred to in the *Theatrum* as a prayer composed by St Casimir himself, with the information that it was found next to his grave. From that time onwards, numerous editions of the Latin text and its translations began to appear, along with new musical settings variously described as St Casimir's hymn or prayer, frequently – as a hymn composed by St Casimir. These publications, similarly as printed lives of the saint and his images, served to revive the cult, which had waned to some extent in the sixteenth century. The cult was important for the aim of having Prince Casimir eventually named as a saint of the universal Church, which, as demonstrated by the documents quoted in this paper, continued to be the subject of King Sigismund III's and the Vilnius bishops' efforts, eventually crowned with success in 1621.

Translated by Tomasz Zymer

Słowa kluczowe / keywords: Św. Kazimierz / St Casimir, kanonizacja / canonisation, muzyka religijna / sacred music, *Omni die dic Mariae*, kancjonały staniąteckie / Staniątki Cantionals, Hieronim Powodowski, Stanisław Grochowski, Krzysztof Klapon, Diomedes Cato, Zygmunt III Waza / Sigismund III Vasa

Dr hab. Barbara Przybyszewska-Jarmińska ukończyła studia muzykologiczne na Uniwersytecie Warszawskim, jest profesorem w Instytucie Sztuki PAN, redaktorem naczelnym serii *Monumenta Musicae in Polonia*. Opublikowała m.in. książki: *The History of Music in Poland*, t. 2, *The Baroque, part 1: 1595–1696* (przeł. John Comber, Warszawa 2002, wersja w języku polskim w 2006 r.), *Muzyczne dwory polskich Wazów* (Warszawa 2007), *Muzyka pod patronatem polskich Wazów. Marcin Mielczewski* (Warszawa 2011, wersja w języku angielskim w 2014 r.). Przygotowała wydania źródłowo-krytyczne wielu kompozycji muzyków związanych z dworem królewskim polskich Wazów, m.in. Luki Marenzia, Asprilia Pacellego, Marcina Mielczewskiego, Franciszka Liliusa, Marco Scacchiego, Kaspara Förstera jun.
barbara.przybyszewska-jarminska@ispan.pl

Dr Leszek Jarmiński ukończył studia historyczne na Uniwersytecie Warszawskim, przez wiele lat był związany z Papieskim Instytutem Studiów Kościelnych w Rzymie, po czym pracował w Instytucie Historii PAN w Warszawie. Jest autorem m.in. książki *Bez użycia siły. Działalność polityczna protestantów w Rzeczypospolitej u schyłku XVI wieku* (Warszawa 1992) i edycji krytycznej *Germanicus Malaspina (1591–1598)*, t. 1, *I XII 1591–31 XII 1592* (Kraków 2000, w serii Acta Nuntiaturae Polonae XV/1). Zajmuje się historią polityczną XVI–XVII w., w tym zwłaszcza polityką wyznaniową i relacjami Rzeczypospolitej z Papieżem.
leszek.jarminski@gmail.com